

І. О. Бурнейко, Г. М. Хлібовська, М. Є. Крижановська, О. В. Наумчук

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Рівень стандарту

**Підручник для 10 класу
закладів загальної середньої освіти**

**Тернопіль
Астон
2018**

Авторський колектив:

І. О. Бурнейко, Г. М. Хлібовська, М. Є. Крижановська, О. В. Наумчук

Наукові консультації та редагування
Ігоря Гирича, доктора історичних наук

Бурнейко І. О., Хлібовська Г. М., Крижановська М. Є., Наумчук О. В.

І-90 Історія України. Рівень стандарту : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. — Тернопіль : Астон, 2018. — 302 с. : іл.

Підручник з історії України для 10 класу містить навчальний матеріал курсу від початку Першої Світової війни (1914 р.) до завершення Другої Світової війни (1945 р.) відповідно до чинної програми для роздільного вивчення курсів історії України та всесвітньої історії.

Завдання для учнівства, а також способи групування та подачі навчального матеріалу в підручнику передбачають можливість індивідуального підходу до організації навчального процесу на уроці. Залежно від специфіки теми повноцінними джерелами знань, поруч із базовим авторським текстом, служать уривки з першоджерел, схеми і картосхеми, діаграми, окремі зображення. В підручнику є завдання для актуалізації опорних знань і корисні посилання на інтернет-ресурси до кожного параграфа. Підручник також містить матеріали до кожної із запропонованих чинною програмою практичних робіт, які учителі/вчительки можуть використовувати відповідно до методичної доцільності. Методичний апарат підручника враховує можливість поетапного закріплення опрацьованого матеріалу, спрямований на полегшення організації взаємодії учителя/вчительки та учнівства на уроці й на підвищення ефективності самостійної роботи учнів з підручником.

УДК94(477)(075.3)

© Бурнейко І. О., Хлібовська Г. М.,
Крижановська М. Є., Наумчук О. В., 2018.
© ТзОВ «Видавництво Астон», 2018.

ЗМІСТ

§ 1. Повторення. Вступ.	7
------------------------------	---

Розділ 1. УКРАЇНА У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

§ 2. Перша світова війна: плани та очікування.....	14
§ 3. Воєнні дії на території України в 1914–1917 рр.....	21
§ 4. Вплив Першої світової війни на українські землі.....	27
§ 5. Повсякденне життя на фронті і в тилу.....	33

Розділ 2. ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

§ 6. Передумови, рушійні сили та періодизація Української революції 1917–1921 рр.	43
§ 7. Початок Української революції. Українська Центральна Рада..	49
§ 8. Події Української революції весни–літа 1917 р.....	55
§ 9. Більшовицький переворот у Росії. Утворення Української Народної Республіки.	62
§ 10. Перша війна більшовицької Росії проти УНР.	69
§ 11. Відновлення влади УЦР. Внутрішня і зовнішня політика УНР.	76

Розділ 3. РОЗГОРТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ. БОРОТЬБА ЗА ВІДНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОСТІ

§ 12. Українська Держава. Гетьман Павло Скоропадський.	85
§ 13. Формування опозиції гетьманатів. Директорія. Антигетьманське повстання.	92
§ 14. Директорія УНР.	98
§ 15. Західноукраїнська Народна Республіка.....	104
§ 16. Український національний рух на Буковині й у Закарпатті. Хотинське повстання.	109
§ 17. Українська Соціалістична Радянська Республіка.....	114
§ 18. Воєнно-політична ситуація в Україні влітку 1919 – на початку 1920 рр.....	120
§ 19. Політика більшовиків у 1920 р. в Україні.	125
§ 20. Радянсько-польська війна. Поразка національно-визвольних змагань. Наслідки українського визвольного руху.	131
§ 21. Нові тенденції розвитку культури в 1914–1921 рр. Освіта. Наука.	136
§ 22. Література. Мистецтво. Музика.....	141
§ 23. Повсякденне життя населення у 1917–1921 рр.	145

Розділ 4. ВСТАНОВЛЕННЯ Й УТВЕРДЖЕННЯ КОМУНІСТИЧНОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ В УКРАЇНІ

§ 24. Утворення СРСР: наслідки для України.	155
§ 25. Нова економічна політика більшовиків та її впровадження в УСРР	161
§ 26. Політика коренізації в УСРР: ставлення влади та населення	168
§ 27. Суспільно-політичне життя в Україні в роки непу	172
§ 28. Форсована індустріалізація	176
§ 29. Суцільна колективізація сільського господарства	181
§ 30. Великий терор 1930-их рр.	188
§ 31. Суспільство УСРР у 1930-і рр.	193
§ 32. Ідеологізація культури. Освіта, наука у 1920–1930-х рр.	199
§ 33. Література. Музика. Театр. Кінематограф. Образотворче мистецтво.	204

Розділ 5. ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

§ 34. Українські землі у складі Польщі.	213
§ 35. Політичне життя на українських землях у складі Польщі.	218
§ 36. Українці під владою Румунії за міжвоєнної доби.	224
§ 37. Українські землі у складі Чехо-Словаччини.	229
§ 38. Культурне й релігійне життя на західноукраїнських теренах у 1919–1939 рр.	235

Розділ 6. УКРАЇНА В РОКИ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

§ 39. Початок Другої світової війни. Розкол ОУН	244
§ 40. Особливості радянзації Західної України	249
§ 41. Початок німецько-радянської війни.	253
§ 42. Поділ українських земель Німеччиною та її союзниками. «Новий порядок».	258
§ 43. Рух опору на українських землях.	263
§ 44. Бойові дії 1942–1944 рр. на території України.	270
§ 45. Ціна Другої світової війни.	275
§ 46. Культура України в роки Другої світової війни.	280

Словник понять і термінів	289
Хронологічна таблиця	295
Добірка джерел цікавої інформації	302

Про підручник

Підручник з історії України для 10 класу, що перед вами, укладено відповідно до програми для роздільного вивчення курсів історії України та всесвітньої історії. Базовий текст підручника, його методичний апарат, добірка джерел, ілюстрацій тощо сформовані таким чином, щоб максимально сприяти впровадженню компетентнісного та різнорівневого підходів до навчання. Кожен параграф підручника розпочинається з теми, під якою вміщено завдання для актуалізації опорних знань. Його зміст згруповано за трьома пунктами. На початку кожного пункту розміщено базову інформацію. Вона написана в зручному для розуміння стилі й містить найсуттєвіші факти з історії. Під кожним пунктом розміщено репродуктивні запитання — по одному до всіх трьох абзаців пункту. Крім того, до кожного з пунктів підібрано матеріали, що, з одного боку, забезпечують поглибленіше вивчення теми, а з іншого — через систему аналітичних і творчих завдань (завдання, позначені зірочкою, — підвищеної складності) допомагають в реалізації компетентнісного підходу до навчання.

Робота з першоджерелами, біографічними довідками, картами із завданнями до них дасть змогу ефективніше готуватися до ДПА та ЗНО. Під час критичного аналізу минулого можна дійти різних висновків — головне, щоб висновки мали під собою надійну основу з історичних фактів та обґрунтувань. В окремих параграфах є орієнтовні матеріали для практичних робіт. На початку таких параграфів, праворуч від теми вміщено відповідну піктограму: **Р**, наприкінці параграфа поруч такої ж піктограми подано узагальнююче завдання до практичної роботи. Крім того наприкінці параграфа є також рубрики «Коли в Україні» із матеріалами для синхронізації знань про події з минулого України та інших країн світу, «Інтернет» із адресами корисних інтернет-ресурсів та «Підсумуйте свої знання» із запитаннями і завданнями на закріплення вивченого матеріалу.

Дмитро Донцов (1883–1973)
Народився в м. Мелітополь
(нині Запорізької обл.)

...Напередодні світової війни вважав, що Україні варто орієнтуватися на Австро-Угорщину.

– Таку піктограму вміщено праворуч від теми параграфа, в якому подані орієнтовні матеріали для практичної роботи, а наприкінці параграфа поруч такої ж піктограми опубліковано узагальнююче завдання до практичної роботи.

Коли в Україні – Поруч піктограми «Коли в Україні» вміщено матеріали для синхронізації знань про події з минулого України та інших країн світу.

internet

– Поруч піктограми «Інтернет» вміщено адреси корисних інтернет-ресурсів із текстовими, фотографічними та відеоматеріалами.

– Піктограма рубрики «Підсумуйте свої знання», що містить запитання і завдання для закріплення вивченого матеріалу.

З повагою — авторський колектив підручника.

Підказки для тих, хто працюватиме з підручником самостійно

1. Найважливіше! Працюйте з параграфом поступово, читаючи усе від початку до кінця.
2. Перед роботою обов'язково знайдіть (або пригадайте) відповіді на запитання, що розміщені відразу під темою.
3. Найважливіша інформація подана у трьох пунктах параграфа. Запам'ятайте відповіді на запитання, що під нею.
4. Якщо в тексті йдеться про події на якійсь території, обов'язково відшукайте її на карті, вміщеній у параграфі.
5. Якщо ви прагнете більшого:
 - ✓ опрацюйте решту рубрик параграфа. Завдання під ними — переважно творчі й спрямовані на формування історичних компетентностей. Частина з них — підвищеної складності;

Мовою джерела. Зі спогадів Володимира Винниченка про Брестський мирний договір:

«...Мир цей був би дуже корисним і для української держави, й для її Уряду... коли б цей мир явився не результатом збігу сприятливих обставин, а наслідком нашої сили й волі».

1. Що об'єднує фрагмент спогадів В. Винниченка та вислів: «Хто платить, той замовляє музику»?

- ✓ підготуйтеся аналізувати діяльність історичної особи, користуючись біографічними довідками. Запам'ятайте зображення, вміщені у них;
 - ✓ рубрика «internet» допоможе вам порівняти, як розвивались Україна та інші країни світу.
6. Під час опрацювання параграфів, у яких подано матеріали для практичних робіт, слід особливу увагу приділити аналізу історичних джерел та виконанню завдань, що під ними.
 7. **Важливо!** Якщо параграф стосується архітектури та образотворчого мистецтва, треба запам'ятати, як виглядають будівлі, ікони, портрети тощо. В підручнику вміщено зображення всіх пам'яток мистецтва, розпізнавання яких вимагає програма ЗНО.

Важливо! Під рубрикою «Підсумуйте свої знання» є перелік дат, які потрібно запам'ятати, та перелік термінів, які необхідно вміти пояснювати і використовувати. А на задньому форзаці підручника розміщено хронологічну таблицю з датами, знання яких вимагають шкільна програма та програма ЗНО.

Повторення. Вступ.

- ✓ Яким був адміністративно-територіальний поділ у XIX ст. українських земель, що належали до Російської і Австро-Угорської імперій?
- ✓ Що у XIX ст. окреслювали поняттями «колонія» і «метрополія»?

1. Україна і світ на порозі XX ст.

Історики розрізняють **календарні століття**, які тягнуться справді сто років, й **«історичні століття»**. «Історичні століття» бувають і довшими, і коротшими за цей термін. Так, XIX ст. європейські історики часто називають «довгим», оскільки воно охоплює події в Європі: від **французької революції 1789–1799 рр.** до початку **Великої війни (Першої світової війни) 1914 р.**, а це справді більше ніж сто років. «Довге» XIX ст. змінило **«коротке» XX ст.** Його датують зазвичай початком **Першої світової війни у серпні 1914 р.** Закінчується «історичне» XX століття **груднем 1991 р.**, із припиненням існування **Радянського Союзу**, внаслідок чого утворилися **незалежні держави**, серед яких **Україна**, і витворилася нова геополітична ситуація у світі. Отже початком Першої світової війни завершилося **«довге» XIX століття**. Його основною рисою стала **модернізація**, котра охопила усі основні сторони життя суспільства. У **економіці** — це **індустріалізація**. Вона забезпечила швидкі темпи розвитку, виникнення нових форм організації виробництва: **фабрик, заводів, монополій**. На передових підприємствах запроваджували новітні технології, було винайдено конвеєр, телефон, радіо, почалась ера автомобілів і авіації. Найбільших успіхів досягнуто у **металургії, машинобудуванні, транспорті, електротехнічній та хімічній галузях**. Значні обсяги виплавлення чавуну, сталі, добування вугілля, виробництва машин і обладнання ставали показниками могутності країни. Інтенсивне будівництво залізниць та інших шляхів сполучення сприяло формуванню ринку, який став основним регулятором виробництва. Небаченими до цього часу темпами розвивалася наука і техніка. Науково-технічні досягнення масово впроваджували у виробництво. Технічний прогрес сприяв формуванню нової якості життя, докорінно змінивши побут людей. Напередодні Першої світової війни розвинені країни світу переживали відчутне **економічне піднесення**.

Модернізаційні зрушення відбувались і в суспільно-політичному житті. На початку XX ст. у більшості країн Європи й Американського континенту діяли **парламенти**, громадяни мали **політичні права**, утвердився **принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу і судову**, легально існували **політичні партії і громадські організації**, виникла **масова преса**. Переважали дві форми правління: **конституційна монархія та республіка**. Урізноманітнювалася соціальна структура суспільства, провідними соціальними групами в якому стали **промислова буржуазія та робітничий клас**. Зросла частка та роль **інтелігенції**. До нових умов життя змушені були пристосовуватись усі групи населення. Домогтись успіхів у житті могли **працьовиті, наполегливі, налаштовані на конкретні справи, освічені люди**.

Українська етнічна територія на початку XX ст.

На початку XX ст. український народ не мав власної держави і належав до **Російської і Австро-Угорської імперій**. Попри імперську політику, модернізаційні процеси охопили й українські землі. У Російській імперії вони були економічно одним із найрозвиненіших регіонів. З-поміж промислового виробництва виділялися **кам'яновугільна, залізнорудна, машинобудівна, цукрова галузі**. Зокрема, п'ять найбільших металургійних заводів виробляли 25% загальноросійського чавуну. Серед західноукраїнських земель найрозвиненішою була Східна Галичина, на території якої добували майже 5% світового обсягу нафти. Пришвидшилися урбанізаційні процеси, урізноманітнися **етнічний склад населення**. Серед містян Наддніпрянщини українці становили третину жителів, зросла чисельність росіян і євреїв. У Східній Галичині й Північній Буковині більшість міських жителів становили поляки та євреї, на Закарпатті — угорці та євреї. У сільській місцевості переважали українці. Економічний розвиток викликав також зміни у **соціальній структурі**. Сформувався клас **найманих робітників і підприємців**, проте найбільшу частку українського суспільства становило **селянство**. **Українська інтелігенція** була нечисленною, хоча й порівняно активною. Їй належала історична заслуга у конструюванні національної самосвідомості народу, формуванні **української ідеї** з метою об'єднання українців і

утворення на українських землях **Української держави**. Головною тенденцією у розвитку культури було зростання освітнього рівня населення, зумовленого передусім потребою в кваліфікованих кадрах у різних сферах життя. Збільшилася чисельність навчальних закладів різних типів. Помітним був внесок українців у розвиток світової та вітчизняної культури.

1. До яких змін привела модернізація в економічно розвинених країнах?
2. Як модернізація вплинула на зміни в суспільно-політичному житті?
3. Наведіть прояви модернізаційних процесів на українських землях на початку XX ст.

2. «Коротке» XX ст. у світовій історії.

«Коротке» XX ст. виявилось найдинамічнішим і водночас найсуперечливішим періодом в історії. Воно вмістило у собі як найбільші досягнення людства, так і найбільші його трагедії. Відбувалися швидка індустріалізація, стрімкий розвиток науки та інформаційного простору. Винайдений комп'ютер та багато інших технічних пристроїв, Інтернет, стільниковий зв'язок. Розпочалось освоєння **космічного простору**. Розвиток медицини дав змогу врятувати мільйони людей від туберкульозу, віспи, цинги, гепатиту і багатьох інших хвороб. Суттєво збільшилася середня тривалість життя людини. Проте були виявлені нові смертоносні захворювання, зокрема СНІД.

XX ст. стало періодом двох **світових воєн** — глобального протиборства коаліцій держав із застосуванням засобів збройного насильства, які охопили велику частину країн світу та призвели до грандіозних людських і матеріальних втрат. Спричинені війнами політичні потрясіння мали за наслідок падіння імперій та виникнення нових незалежних держав. Почали поширюватися тоталітарні ідеології: комунізм, фашизм і нацизм. На їхній основі сформувалися **деспотичні політичні режими**, які прагнули до цілковитого підпорядкування їм суспільства в державі **за допомогою монополії на інформацію, пропаганду офіційної ідеології**.

24. серпня 1991 р.
Верховна Рада України

1914 р. Російські війська у Львові

1. Встановіть зв'язок між світлинами та визначенням «короткого» XX століття.

Значні зміни впродовж XX століття відбулись і в Україні. Календарне XX ст. в історії держави поділяють на декілька етапів: 1900-1917 рр. – українські землі у складі

Російської та Австро-Угорської імперій; 1917-1921 рр. – доба Української революції; 1921-1991 рр. – радянська Україна; 1991 р. – по даний час – Україна незалежна. Скориставшись революційними подіями в Російській імперії, українці відновили власну державність, **утворивши Українську Народну Республіку (УНР)**, але не зберегли її, територія УНР була загарбана сусідами. Українські землі були приєднані до Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), й на них утворена Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), Польщі, Румунії, Чехословаччини. Обидві світові війни відбулися на Україні: бойові дії тривали на українських землях, а участь у війнах українці брали з різних сторін, які ворогували між собою. На початку 1990-х рр. внаслідок припинення існування СРСР Україна стала незалежною державою. **Акт проголошення незалежності України** був прийнятий **24 серпня 1991 року**.

1. Які хронологічні межі «короткого» ХХ ст.? Якими подіями воно окреслене?
2. Охарактеризуйте ХХ ст.?
3. Як відобразилося «коротке» ХХ ст. на політичному становищі українських земель?

3. Завдання і структура курсів історії ХХ–початку ХХІ століть.

Курс історії для учнівства 10 класу передбачає синхронне вивчення «Всесвітньої історії» та «Історії України», позаяк тогочасна українська історія органічно вписується у світовий контекст. Така структура дасть змогу краще зрозуміти події і явища, що відбувалися в історії українських земель завдяки встановленню взаємозв'язків із подіями та процесами у тогочасному світі.

У 10 класі учні й учениці вивчатимуть період історії України, хронологічно обмежений **1914–1945 рр.** Зміст підручника викладений у шести темах, кожна з яких присвячена певному хронологічному етапові. У темі **«Україна у роки Першої світової війни»** охарактеризоване становище українських земель під час Великої війни. Вони стали одним із епіцентрів протиборства між державами Троїстого союзу й Антанти. Тривала війна погіршила становище населення і спричинила у кількох країнах, зокрема Німеччині, Австро-Угорщині, Росії, **соціальні революції**, тобто радикальну зміну суспільного життя. Ослаблення Російської і Австро-Угорської імперій дало змогу українцям розпочати боротьбу за створення власної держави. Тема **«Початок Української революції»** окреслює причини та перебіг Української революції упродовж березня 1917–квітня 1918 рр. — однієї з **національних революцій**, які прокотилися світом і були спрямовані на **завоювання** поневоленими народами **національної незалежності**. В цей час відбулося становлення **національної держави — Української Народної Республіки**. У темі **«Розгортання української революції. Боротьба за відновлення державності»** виокремлені основні етапи боротьби за незалежність, проаналізовано їхній зміст і наслідки. Цей час став періодом втрачених можливостей, коли через низку внутрішніх і зовнішніх чинників українцям не вдалося відстояти право на існування власної держави. Тема **«Встановлення й утвердження тоталітарного режиму в Україні»** вивчатиме ідеологію і практику **сталінізму** — одного з різновидів **тоталітарного політичного режиму**, який спирався на комуністичну ідеологію і був характерним повним (тотальним) контролем держави

над усіма сферами життя суспільства загалом і окремої особи та масовими репресіями проти людності. У цей час більшість українських земель увійшли до Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) як складової частини утвореного у 1922 р. Союзу Радянських Соціалістичних Республік. У цьому періоді виокремлюють два підперіоди. Це, зокрема, час реалізації нової економічної політики (1921–1928 рр.) і час радянської модернізації України (з 1929 р. до подій Другої світової війни). Тема **«Західноукраїнські землі у міжвоєнний період»** передбачає характеристику правового, економічного, суспільно-політичного і культурного життя цих земель у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини. Завершується підручник темою **«Україна у роки Другої світової війни»**, в якій розглянуто становище українських земель у 1939–1945 рр. Зокрема, учні та учениці вивчатимуть основні військові операції, окупаційний режим, визвольний рух, повсякденне життя у тилу і на фронті.

Історію XX ст. вивчають, користуючись численними історичними джерелами, зокрема писемними, архітектурними, етнографічними, фольклорними, мистецькими, усними тощо. А краще зрозуміти XX століття допоможуть нові типи історичних джерел, зокрема **плакати, фото- і кінодокументи**. **Плакатом** є зображення (малюнок, фотографія), часто супроводжений коротким текстом, що виконує завдання агітації і пропаганди, інформації, реклами. **Фотодокументи** як образотворчі джерела є статичним відображенням події, з одного боку, й авторським баченням їх — з іншого. А **кінодокументи** фіксують події, явища і факти реальної дійсності у вигляді послідовно розташованих їхніх зображень, а також звукову інформацію про них. Фотографії та кіно стали винаходами XIX ст., однак у XX ст. почалося їхнє масове використання.

1. Чому в 10 класі передбачено синхронне вивчення історії України та всесвітньої історії?
2. Охарактеризуйте теми з історії України, що вивчатимуть у 10 класі?
3. Які порівняно нові історичні джерела допоможуть краще зрозуміти історію XX століття?

Алгоритм роботи з плакатом

Проаналізуйте зображення на плакаті та визначте:

- ✓ час створення плаката;
- ✓ подію, у зв'язку з якою плакат створено;
- ✓ з якою метою та на чиє замовлення створено плакат;
- ✓ яка фігура (об'єкт) на передньому плані, а яка (які) — на задньому і чому;
- ✓ які зображені фігури (об'єкти) є великими за розмірами, які — навпаки і чому;
- ✓ які кольори використані й чому;
- ✓ які прийоми використано для підсилення впливу плаката на свідомість людей;
- ✓ який зміст мав донести плакат до людей.

Б. Шпіліх. Поштівка. 1917 р.

1. Що спільного у поштівки «Чужого не хочу, а свого не віддам!» із плакатами?
2. Дослідіть зображення праворуч, використовуючи алгоритм роботи з плакатом?

Алгоритм роботи зі світлиною

Проаналізуйте зображення світлини і з'ясуйте:

- ✓ кого або що зображено на світліні; якщо це люди, то що вони роблять;
- ✓ коли і де відбувається подія (за можливості);
- ✓ з якою метою зроблено світлину;
- ✓ яку додаткову інформацію можна почерпнути зі світлини;
- ✓ чи є на знімку підпис, інші написи; яку інформацію вони несуть.

Світлина зроблена в м. Юзівка (нині — Донецьк)

1. Дослідіть світлину, використовуючи алгоритм роботи зі світлиною?

internet

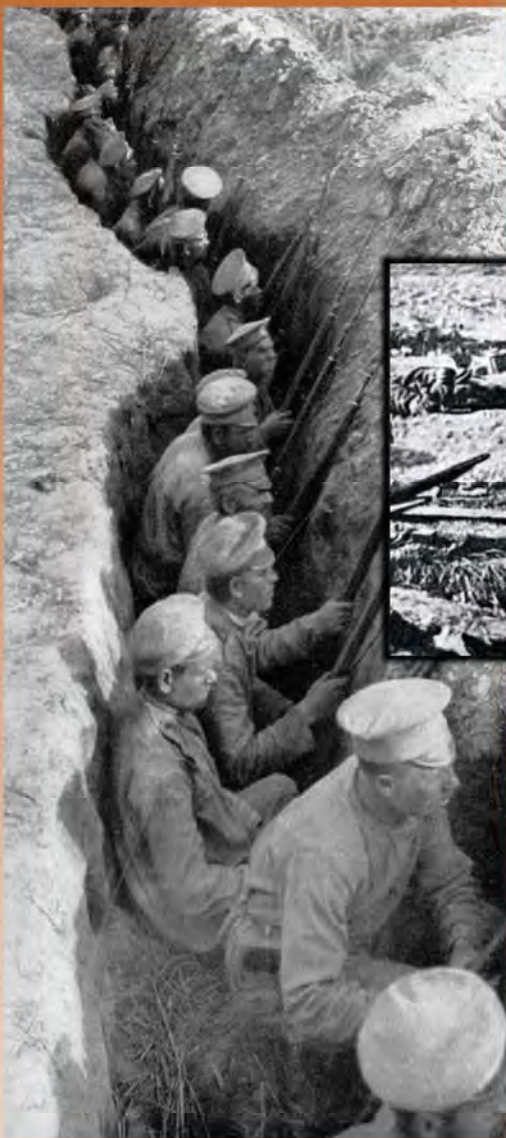
Онлайн-архів «Europeana 1914–1918»: <http://www.europeana1914-1918.eu/>

Стаття на ресурсі **УКРАЇНСЬКА ПРАВДА. ІСТОРИЧНА ПРАВДА** про «Europeana 1914–1918»: <http://www.istpravda.com.ua/short/2014/01/29/141200/>

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і подій, пов'язані з ними:
– **серпень 1914 р. – грудень 1991 р.** — «Коротке ХХ ст.».
2. Поясніть значення понять: *«коротке» ХХ століття, світова війна, політичний режим, національна держава, соціальна революція, національна революція.*
3. Використайте інформацію подану в тексті цього параграфа й визначте, які риси були спільними і для «Довгого ХІХ ст.», і для «Короткого ХХ ст.».
4. Підготуйте повідомлення на тему «Коротке» ХХ ст. й Україна»

РОЗДІЛ І.

УКРАЇНА У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Орієнтовні теми для практичних занять:

— Українські політичні організації
й середовища в Російській
і Австро-Угорській імперіях:
порівняльний аналіз стратегії
здобуття української державності
(матеріали вміщено у § 2 с. 14-20)

— Перша світова як виклик
людському виживанню: жінки
у війні, діти-сироти, біженці,
військовополонені, скалічені
солдати (матеріали вміщено у § 5
с. 33-39)

§ 2

Перша світова війна: плани та очікування

- ✓ Які військово-політичні блоки існували у Європі перед 1914 роком?
- ✓ У складі яких держав перебували українські землі на початку XX століття?
- ✓ Які політичні партії діяли в українських землях напередодні 1914 року?

1. Україна в геополітичних планах Росії, Австро-Угорщини та Німеччини.

1 серпня 1914 р. розпочалася Перша світова війна, яку сучасники назвали Великою війною. До неї світ наближався поступово. Міжнародні відносини наприкінці ХІХ–початку ХХ ст. визначалися двома тенденціями: з одного боку, зростала співпраця країн з метою ефективного використання світових ресурсів; з іншого — відбувалася подальша відокремленість кожної з них задля задоволення власних потреб. У процесі суперництва за розподіл світу оформилися два військово-політичних блоки держав — Троїстий союз (Німеччина, Австро-Угорщина, Італія, який уже в ході війни видозмінився на Четверний (Італія відокремилась, її змінили Болгарія і Туреччина) й Антанта, до якої увійшли Велика Британія, Франція та Росія.

Серед основних суперечностей, що породили напругу і конфлікти, були стосунки між Росією і Австро-Угорщиною та Росією й Німеччиною. Через своє геополітичне

становище Україна неминуче потрапляла до сфери першочергових інтересів воюючих коаліцій, ставала одним із неодмінних об'єктів обопільних розрахунків, а відтак — **«українське питання»** — одним з епіцентрів майбутнього військового протистояння. Його сутність у міжнародних відносинах напередодні Першої світової війни визначалася кількома чинниками, зокрема **територіальною розчленованістю українських земель, відсутністю власної держави, незадовільним економічним і культурно-національним становищем населення.**

На момент початку війни українські землі залишалися поділеними між двома найбільшими тогочасними імперіями — Російською та Австро-Угорською, які не приховували своїх давніх намірів — територіального розширення за рахунок українських земель. **Росія** претендувала на **Східну Галичину, Буковину і Закарпаття**, вважаючи їх «ісконно» російськими землями. **Австро-Угорщина** і гадки не допускала, щоби втратити ці території, претендуючи ще й на **Волинь та Поділля**. У сферу впливів **Німеччини** потрапила **вся Україна**, особливо економічно розвинені **Південь та Схід**. Українські землі розглядалися усіма імперіями і як плацдарм територіального прирощення і головне — як потенційна колонія, звідки можна було б вивозити сільськогосподарські продукти та природну сировину. В німецьких колах побутували й думки, хоча і малопоширені, щодо створення самостійної державності в Україні як чинника послаблення Росії та перешкоди для її безпосереднього впливу на Європу. Це бажання об'єктивно співпадало із головною метою українського національно-визвольного руху.

1. З якою метою утворилися Троїстий союз й Антанта? Які держави входили до цих блоків?
2. Які чинники визначали зміст «українського питання» напередодні Великої війни?
3. Які плани щодо українських земель мали Росія, Австро-Угорщина та Німеччина?

2. Ставлення до війни населення і політичних сил Наддніпрянщини.

Уже першого дня війни — **1 серпня 1914 р.** — державний кордон між Росією й Австро-Угорщиною та Німеччиною перетворився на лінію фронту. А розкраяна навпіл Україна мала стати не просто одним із плацдармів кровопролитних, спустошливих, братовбивчих, для українців, боїв, а й місцем, де реалізовували стратегічні вектори світового конфлікту. І так уже судилося долею, що втілювали їх також за участю українців, які воювали у російській (понад 4 млн. осіб) й австрійській (близько 700 тис. осіб) арміях. Із початком війни українству потрібно було визначитися щодо свого ставлення до неї. Здавалось, елементарна логіка підказувала необхідність чіткості позиції: відмежуватися від чужих загарбницьких намірів та дій, більше того, чинити їм супротив, який Володимир Винниченко назвав **«сепаратизмом від загибелі»**. Однак в силу задоволеної хвороби бездержавності цього не сталося. Серед політичної еліти як Наддніпрянщини, так і західноукраїнських земель виокремилася кілька таборів.

Більшість діячів політичних партій Наддніпрянщини, відображаючи настрої, що переважали серед населення, пройнялися патріотизмом і висловилися за підтримку воєнних зусиль російського уряду. **Лідер українських соціал-демократів Симон**

Петлюра опублікував у журналі «Украинская жизнь» («Українське життя») статтю, в якій переконував народи імперії виконати свій громадянський обов'язок, що давало надію у майбутньому розраховувати на відповідні права. Такої ж думки дотримувалася редакція газети «Рада», закликавши українців захистити від ворогів Російську державу. Ця позиція диктувалася існуючими реаліями, оскільки заклик до відокремлення був би сприйнятий як зрада національних інтересів Росії, і за цим би слідували поліцейські репресії. З децю інших причин проросійські настрої панували серед галицьких москвофілів. Вони з початком війни перебралися до Києва, утворили **«Карпато-російський визвольний комітет»** й надалі вважали Російську імперію захисником інтересів західних українців і закликали їх не опиратися наступаючим російським військам. **Товариство українських поступовців (ТУП)** дотримувалося **нейтральної позиції**. Із тактичних міркувань вони підтримували російську військову силу, стратегічно орієнтуючись на інтереси власного народу, а не на російські чи австрійські. Дехто із членів ТУП, як Є. Чикаленко стояв на «пораженських» позиціях.

Більшість політиків Наддніпрянщини все ж таки сподівалися, що російський уряд, після переможного завершення війни надасть Україні автономію. Проте на це ніщо не вказувало. Після початку війни російська влада вдалася до закриття українських газет, журналів, видавництв, товариств «Просвіта». **Михайла Грушевського** на початку війни заарештували у Києві як «австрійського шпигуна» і ув'язнили Лук'янівській тюрмі з майбутнім засланням до Сибіру. Однак завдяки клопотанню Російської академії наук він був відправлений ближче — до Симбірська. Згодом Михайло Грушевський добився переведення до університетського центру — Казані, а у 1916 р. — до Москви. Історик увесь час перебував під наглядом поліції. Йому заборонили обіймати будь-яку посаду і вести публічну громадську діяльність.

1. Чому Перша світова війна стала братовбивчою для українців?
2. Яку позицію щодо війни зайняли українські політичні сили, які діяли в Наддніпрянщині?
3. Як війна вплинула на ставлення російського уряду до українського національного руху?

Лідер УСДП Симон Петлюра.

«Війна і українці»:

«...Українці не піддадуться провокаційним впливам і виконують свій обов'язок громадян Росії у цей тяжкий момент до кінця... Якщо у найбільш критичні дні ... народи Росії виконують свої обов'язки до неї, то у свідомості суспільства і його керівних кіл повинна просякати думка про надання цим народам і відповідних прав...»

Київ, вул. Хрещатик (початок XX ст.)

1. Як сформулював очікування українців С. Петлюра?

Євген Чикаленко про політичні засади діяльності ТУП у роки війни

«Ми, українці, з початку війни зайняли нейтральне становище і не виступали ні за, ні проти війни, а тепер постановили виступити рішучо проти війни, бо вона тільки знищить наш край, як уже знищила Галичину та частину Волині, і не принесе нічого корисного... Німці нам не страшні; ... [росіяни] страшніші, але не через те, що вони нас обрусять; коли не обрусили нас за 250 років, то не зможуть обрусити й далі. Вони страшні нам своєю некультурністю: під московським пануванням наш народ не розвинувся, а понизився культурно, навіть став менше грамотним, як про це свідчить «Румянцевская опись», з якої видно, що в 18 столітті на Україні було більше шкіл, як при заведенні земств, в 19 столітті».

1. Порівняйте, як обґрунтували власну позицію С. Петлюра та Є. Чикаленка. Чия позиція подобається вам більше? Чому?

3. Національний рух на західноукраїнських землях.

Серед українського населення західноукраїнських земель також не було єдності у ставленні щодо війни. **3 серпня 1914 р.** українські політичні партії Галичини утворили у Львові міжпартійне об'єднання — **Головну Українську Радугу (ГУР)**. Головою було обрано відомого діяча українського національного руху **Костя Левицького**. У **«Маніфесті»** ГУР ішлося про підтримку Австро-Угорщини, бо «Перемога Австро-Угорської монархії буде нашою перемогою. І що найбільше буде поразок Росії, тим швидше настане година визволення України. ... Нехай на руїнах царської Росії зійде сонце вільної України». Діячі ГУР вважали, що устрій Австро-Угорщини демократичніший, аніж Російської імперії, давав кращі шанси на здобуття населенням українських земель автономії. Зокрема, закликали українців, котрі не підлягали мобілізації, створювати загони добровольців, підпорядковані ГУР. Заснування цієї організації активізувало український національний рух.

З ініціативи ГУР було створено національне військове формування, покликане захищати інтереси українців — **легіон Українських січових стрільців** (скорочено **усусів**), котрий розглядали як зародок майбутньої української армії. Очолив його директор гімназії у Рогатині **Михайло Галушчинський**. До січових стрільців вступала здебільшого молодь — члени організацій «Січ», «Сокіл», «Пласт». Вона була переконана, що воює за незалежну Українську державу. Проте, незважаючи на значну кількість зголошених стати усусами, влада обмежила їхню чисельність, жорстко контролюючи тим самим український національний рух. І це попри те, що січові стрільці воювали у складі австрійських військ.

4 серпня 1914 р. емігранти із Наддніпрянщини **Андрій Жук, Дмитро Донцов, Володимир Дорошенко,**

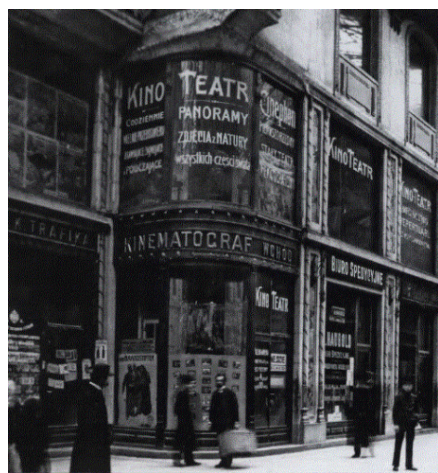
Сотник УСС (Д. Вітовський)

Маркіян Меленевський, Олександр Скоропис-Йолтуховський утворили у Львові **Союз визволення України (СВУ)**, як позапартійне об'єднання. Секретарем СВУ став Андрій Жук — громадсько-політичний діяч і публіцист, активний прибічник відновлення української державності. СВУ виступав у війні за перемогу Центральних держав. Політична програма СВУ, вміщена у документі **«Наша платформа»**, передбачала створення Української держави у формі **конституційної монархії** з демократичним внутрішнім політичним устроєм, однапалатним законодавчим органом, громадянськими мовними і релігійними свободами, самостійною українською церквою. Українським монархом проектувався один із представників династії Габсбургів, зокрема 18-річний **Вільгельм фон Габсбург-Лотарінген (Василь Вишиваний)**, який прихильно ставився до українців і тільки з них укомплектував підрозділ уланів під своїм керівництвом. Члени СВУ в низці публікацій намагалися донести до Західної Європи ідею про необхідність утворення Української самостійної держави як «захисного валу» від зазіхань Російської імперії. Водночас СВУ вважав як завдання мінімум розглядав можливість належності до Австро-Угорщини частини українських етнічних територій за умови надання їм автономного статусу.

1. Де, коли і з якою метою було створено ГУР? Хто її очолив?
2. Назвіть мотиви утворення легіону Українських січових стрільців.
3. Хто заснував СВУ?

Львів, пл. Галицька (початок XX ст.)

Львів, пасаж Міколяжа (початок XX ст.)

Із програмного документа ГУР «Маніфест»:

«Ненаситність царської імперії загрожує також нашому національному життю, ... яке знайшло захист у конституційному ладі австрійської держави... Нехай українське громадянство віддасть усі свої матеріальні й моральні сили на те, щоб історичний ворог України був розбитий! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце визволеної України!»

1. Порівняйте позицію ГУР та позицію С. Петлюри (с. 15). Чи є у них спільні стратегічні завдання? Сформулюйте своє ставлення до цих програм.

Дмитро Донцов (1883–1973)

Народився в м. Мелітополь (нині Запорізька обл.) у сім'ї торговця сільськогосподарськими машинами

Освіта: правничий факультет Петербурзького університету.

Під час революції 1905–1907 рр. брав участь у діяльності УСДРП, за що згодом був заарештований. Із 1908 р. жив у Львові, де займався журналістикою. Напередодні світової війни вважав, що Україні варто орієнтуватися на Австро-Угорщину. 4 серпня 1914 р. став співзасновником і одним із лідерів СВУ (Союз Визволення України). Після вступу 1914 р. російських військ у Галичину переїхав до Відня. Згодом в уряді гетьмана Павла Скоропадського очолив бюро преси при міністерстві внутрішніх справ. У 1919 р. приєднався до Директорії УНР. Виконував дипломатичну місію у Відні, а згодом – у Швейцарії. У праці «Націоналізм» окреслив доктрину інтегрального націоналізму, що передбачала побудову незалежної національної держави і мала вагомий вплив на розвиток українського визвольного руху в міжвоєнний період та під час Другої світової війни.

«України, якої прагнемо, ще нема, але ми можемо створити її в нашій душі»

Із програмного документа СВУ «Наша платформа»:

«Українці добре розуміють, що у війні сій ... [ідеться] про їх долю, ...[ідеться про] те, чи в результаті війни український П'ємонт в Австрії буде знищений, чи українське життя розцвіте також по той бік Збруча, аж за Дніпро і над Чорне море, і тому [українці] не можуть zostаватися нікими свідками... Об'єктивна історична konieczність вимагає, аби між Західною Європою і Московщиною повстала самостійна українська держава. Потрібне се для досягнення ... європейської рівноваги, є це в інтересі народів австро-угорської держави, а передовсім в інтересі німецького народу в обох цісарствах, а для українського народу було б се здійсненням вікових його [мрій]...

1. Як члени СВУ планували використати геополітику для досягнення українських національних цілей?

Із програмного документа СВУ «Наша платформа»:

«Формою правління самостійної української держави має бути конституційна монархія, з демократичним внутрішнім устроєм політичним: однопалатною системою законодавства, громадянськими, мовними і релігійними свободами для всіх національностей і віросповідань, з самостійною українською церквою. На випадок прилучення до Австрії більшої чи меншої українсько-російської території буде Союз обстоювати за створенням з усіх земель, заселеним українським народом в Австрії, особного автономного краю».

1. Які положення документу свідчать про прагнення створити державу із демократичним устроєм?

З політичної програми Загальної Української Ради (утвореної 1915 р. у Відні на основі ГУР та СВУ)

«...український народ, ... в теперішній ... війні тут на сході поніс найбільші жертви... коли на наші українські землі звалилась повинь московського варварства; коли українському народові хоче завдати смертельний удар його відвічний ворог — царат; тепер, коли українська країна є охоронним валом для Австрії; тепер український народ ... домагається в межах Австро-Угорщини територіально-національної автономії, з'єднання українських областей в одну автономну, на основах свободи і демократії збудовану територію...»

1. Чим аргументувала ЗУР вимогу створення української автономії у складі Австро-Угорщини?

Тема практичної роботи: «Українські політичні організації й середовища в Російській і Австро-Угорській імперіях: порівняльний аналіз стратегії здобуття української державності.»

Опрацюйте цитати з писемних джерел, що є у параграфі. Дайте письмові відповіді на запитання: 1) які політичні організації/партії планували «заслужити» для України волю/автономію і в який спосіб?; 2) які політичні організації/партії планували здобути для України волю/автономію і в який спосіб?

Коли в Україні у Львові було створено Головну Українську Раду, ... **в Бельгії** вторглися німецькі війська, що спонукало Велику Британію оголосити війну Німеччині.

internet

С. В. Петлюра. Війна і українці: http://symonpetlura.ucoz.ua/publ/vijna_i_ukrajinci/2-1-0-36; **Програмові документи СВУ «Наша платформа», ГУР «Маніфест»** (див розділ VII): <https://history.vn.ua/book/xrestomatia/>

Підсумуйте свої знання

- Запам'ятайте дати і подій, пов'язані з ними:
 - **1 серпня 1914 р.** — розпочалася Перша світова війна (Велика війна).
 - **3 серпня 1914 р.** — утворення у Львові Головної Української Ради (ГУР).
 - **4 серпня 1914 р.** — утворення у Львові Союзу визволення України (СВУ).
 - **Серпень 1914 р.** — утворення легіону Українських січових стрільців.
- Поясніть значення понять: *СВУ, ГУР, Карпато-російський визвольний комітет, Легіон українських січових стрільців, національне військове формування.*
- У зошиті заповніть таблицю: «Національний рух на західноукраїнських землях»

Назва організації, рік створення	Лідери	Програмні документи	Намічені цілі

- Порівняйте різні позиції українців щодо участі у Першій світовій війні. Підготуйте повідомлення «Причини розходження українських політичних сил у ставленні до війни.

Воєнні дії на території України в 1914–1917 рр.

- ✓ Якими були причини Першої (Великої) світової війни.
- ✓ Як називались основні фронти Першої світової війни?
- ✓ Яке національне формування було створено на західноукраїнських землях?

1. Початок воєнних дій на Східному фронті. Галицька битва.

Під час Першої світової війни через українські землі: Волинь, Східну Галичину та Північну Буковину проходив фронт, що утворився на російсько-австро-угорському кордоні. Більшість учасників війни називали цю ділянку південною частиною Східного фронту. Російське військове командування найменувало його Південно-Західним фронтом. Зі сторони Росії і Австро-Угорщини тут було зосереджено більше ніж 100 дивізій. Російське командування сподівалося розгромити слабшу австро-угорську армію, а потім кинути основні свої сили проти німців. У перші дні серпня військові дії проти Росії розпочали австро-угорські війська, однак вели їх украй невдало. Під час **Галицької битви**, що тривала упродовж **серпня–вересня 1914 р.**, російські війська захопили Львів; витіснили супротивника за р. Сян; вийшли до карпатських перевалів; блокували австрійську фортецю Перемишль (нині місто Пшемисль, Польща) одну з найукріпленіших у Європі після Вердена (Франція) і Антверпена (Бельгія). У **березні 1915 р.**, після чотиримісячної облоги **Перемишль** із 117-тисячним гарнізоном капітулював.

Для російських армій відкривалася перспектива переходу Карпатських гір і вторгнення в Угорщину. Але завдяки терміновій допомозі з боку Німецької імперії та перекиданню військ з інших фронтів Австро-Угорська імперія уникнула цілковитого розгрому. Внаслідок Галицької битви, що розгорнулася на ділянці фронту завдовжки близько 400 км і стала однією з наймасштабніших за весь період війни, російські війська оволоділи **Східною Галичиною та Північною Буковиною**. Австро-угорські збройні сили були знекровлені, втративши 400 тис. осіб, із яких 100 тис. — полоненими. Завоювання цих територій росіяни характеризували як завершення «справи великого князя Івана Калита», який розпочав процес підкорення Москві земель, що раніше перебували під владою Великих князів київських.

Із вступом у війну **Османської імперії у 1914 р.** на боці **Центральних держав (Німеччини й Австро-Угорщини)** театром військових дій стало **Чорне море**. У його акваторію через Дарданелли увійшли німецькі крейсери «Гебен» та «Бреслау» (їх Німеччина передала Османській імперії) і разом із турецьким флотом, потіснивши англо-французькі ескадри, в ніч з **15 на 16 жовтня 1914 р.** обстріляли **Одесу, Феодосію, Севастополь**. Російське товариство пароплавства і торгівлі телеграфувало: «Німецький міноносець підірвав канонерку «Донець», ходить одеським портом та підриває судна». У **листопаді 1914 р.** біля **мису Сарич, що поблизу Ялти**, відбувся бій між крейсерами «Гебен» та «Бреслау» і російськими кораблями. Він звівся до перестрілки між російським лінкором «Євстафій» та німецьким крейсером «Гебен». Обидва судна отримали пошкодження, однак, використовуючи перевагу у швидкості, німецькі крейсери змогли відірватися від російського флоту і втекти. Чорне море

стало невідомою частиною Великої війни, де з перемінним успіхом тривало військово-морське протистояння між російським і турецьким флотами. Однак жодній із сторін не вдалося упродовж війни досягнути на морі стратегічної переваги.

1. Сисло охарактеризуйте передумови й перебіг Галицької битви.
2. Якими були наслідки Галицької битви?
3. Які військові події відбулися восени 1914 р. на Чорному морі?

2. Військові операції у 1915–1917 рр.

На 1915 р. Східний фронт став головною ареною бойових дій. Перекинувши із Західного фронту частину своїх боєздатних військ, німці у взаємодії з австрійцями у **травні 1915 р.** перейшли у наступ і, прорвавши російську оборону в районі міста **Горлице**, розпочали наступ на усій ділянці Східного фронту. Розвиваючи успіх, вони захопили **Галичину, Буковину, частину Волині, Польщу, Литву, частину Латвії та Білорусі**. Поразки російських військ на фронті тримали у напрузі усе населення Правобережної України. Губернські установи були перенесені з Кам'янця-Подільська (нині Кам'янець-Подільський Хмельницької області) до Вінниці, Київський університет перебазувався до Саратова, Київський політехнічний інститут — до Воронежа; вивозили школи, музеї, бібліотеки. Обговорювали питання про евакуацію святинь Києво-Печерської лаври. Проте **восени 1915 р.** контрнаступ було зупинено на

лінії **Кам'янець–Подільськ–Тернопіль–Кременець–Дубно**. На сході теж перейшли до **позиційної війни**.

Хоча Росія і не капітулювала, німецьке командування вважало, що російська армія вже не здатна на серйозні наступальні дії. Проте у **червні 1916 р.**, перегрупувавши збройні сили, російські армії під командуванням генерала **Олексія Брусилова** розпочали наступ у напрямку **міста Луцька**, прорвали оборону австро-угорської армії на фронті шириною 340 км і зайняли частину **Волині** (з м. Луцьк), **Буковину** (з м. Чернівці), **частину Східної Галичини** (з м. Броди й м. Станіслав (нині Івано-Франківськ) та підійшли до окремих **карпатських перевалів**. Успіх був досягнутий завдяки новій тактиці: росіяни завдавали удар не в одному місці, а відразу в кількох, що завадило противникові зосередити війська для відбиття атак. Загроза вторгнення нависла над Угорщиною. Однак розвинути цей успіх їм не вдалося. Німецьке командування перекинуло частину військ із Західного фронту і зупинило російський наступ у **середині вересня 1916 р.** на лінії **р. Стохід–Киселин–Золочів–Галич–Станіслав–Ворохта**. Фронт стабілізувався і залишався незмінним до **літа 1917 року**. За весь час операції втрати австро-угорської армії становили 1,5 млн осіб, російської — близько 500 тис. В Україні, на території якої відбулася ця грандіозна битва, вона спричинила значні руйнування, загибель десятків тисяч солдатів та офіцерів, українців за походженням.

У **червні 1917 р.** нова політична влада у Росії — Тимчасовий уряд — розпочав стратегічний наступ російських армій у **Галичині (Червневий наступ)**. Однак наштотхнувшись на потужну оборону німецьких і австрійських військ, зупинились, а згодом відступили.

1. Які зміни відбулися на Східному фронті у 1915 р.?
2. Стисло охарактеризуйте перебіг та наслідки Брусиловського прориву.
3. Як розгорталися події на Південно-Західному фронті російських військ у 1917 р.?

3. Українці в арміях воюючих держав. Українські січові стрільці.

До російської і австро-угорської армій мобілізували 4,2 млн. українців. Їхня частка у **російських військах становила 25–30%, австро-угорських — близько 13%**. Українці були розділені лінією фронту. Вони перебували в різних окопах і стикалися тільки тоді, коли хтось потрапляв у полон. Вияви героїзму серед українців під час Першої світової війни були на обох фронтах, хоча насправді багато хто з них від початку не бажав брати в ній участь. У **російській армії** не було створено жодного українського національного формування, тобто 4 млн. мобілізованих українців розпорошили по усіх фронтах. Значною була **частка офіцерів українського походження** у російській армії — щонайменше **20–25%**. Чимало з них обіймали ключові посади у штабі верховного головнокомандування. Серед командувачів і начальників штабів фронтів та командувачів армій більш як двадцять українців. Це, зокрема, генерал Олександр Лукомський, який тривалий час керував згаданим штабом, його перший помічник генерал-лейтенант Михайло Пустовойтенко, головний військовий інженер російської армії генерал Костянтин Величко. Деякі з них згодом служили у

війську гетьмана Павла Скоропадського і в армії УНР, зокрема генерал-лейтенант **Микола Юнаків** та військовий міністр гетьмана Павла Скоропадського **Олександр Рогоза**. Та й **Павло Скоропадський** був одним із генералів російської армії.

У складі австро-угорської армії воювало **національне військове формування** — легіон **Українських січових стрільців**, який налічував близько 2 тис. осіб. Січові стрільці виявилися однією з найдисциплінованіших частин. У **вересні 1914 р.** у ході Галицької битви січові стрільці захищали **Верецький та Ужоцький перевали**. Особливо відзначилися вони в **квітні-травні 1915 р.** у бою за гору **Маківка** поблизу **Славська на Львівщині**. Проти них російське командування кинуло кілька полків і артилерію, позаяк контроль над горою забезпечував росіянам панівну стратегічну позицію і вигідні умови для розвитку наступу на захід. Особливо відзначився у боях за гору Маківку курінь під командуванням **Григорія Коссака**. Його командир був відзначений австрійським хрестом «За військові заслуги» 3-го ступеня. Коли ж російським військам таки вдалося закріпитися на горі, розпочався їхній загальний відступ із Галичини.

У **вересні 1916 р.** під час бою за гору **Лисоня на Тернопільщині** січові стрільці стримували наступ російських військ на м. Бережани, що відбувся в ході Брусиловського прориву. Під час бою усуси спільно з угорським полком зупинили

просування ворога, але втратили більше половини особового складу. Тому австро-угорське командування перевело підрозділ на Волинь, де стрільців зобов'язали допомагати австро-угорській окупаційній владі поповнювати армію рекрутами з місцевого населення. Скориставшись цим, **усуси розпочали освітню та громадську роботу**: організовували школи і працювали там учителями, а також надавали місцевим жителям правничу допомогу. Після переформування, у **лютому 1917 р.** стрільці повернулися на фронт під м. Бережани. Під час російського наступу того ж року діяли на півдні Тернопільщини в напрямку до Хотина. Попри різний перебіг військових дій за участю січових стрільців, вони набули у горнилі війни цінного військового досвіду. Їхня діяльність сприяла відновленню національних військових традицій українців, зростанню українського патріотизму, створенню військового фольклору, пісень і музики, утвердженню форми українського однострою (мазепинки) тощо. Із середовища усусів вийшла когорта борців за волю України.

1. Підготуйте коротку довідку «Українці в лавах російської і австро-угорської армій».
2. В яких битвах брали участь Українські січові стрільці у 1914–1915 рр.?
3. Яким був бойовий шлях легіону Українських січових стрільців у 1916–1917 рр.?

Шикування легіону УСС

Василь Кучабський (сотник УСС):

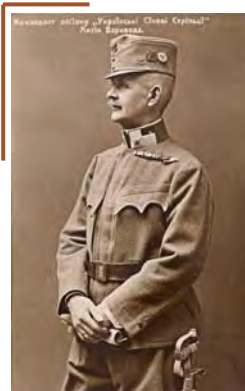
«Під час боїв, у яких відзначилися Українські січові стрільці, австрійським похвалам не було кінця, під час же затишшя на фронті австрійським зневагам теж не було кінця: тоді Українські січові стрільці бували для австрійців лише «рутенськими (русинськими) зрадниками».

1. Від чого залежало ставлення австрійського командування до січових стрільців? Відповідь обґрунтуйте.

Олександр Доценко (підпоручик російської армії, згодом підполковник армії Української Народної Республіки (УНР):

«...московське командування в секретній директиві повідомляло ... що УСС — це «атборние войска, називаючіє себя українцями і мечтаючіє о восстановленіі самостоятельной Малоросіі», що вони зв'язані зі «Союзом Визволення України», що вони по складу в більшості інтелігенти. Підносилося їх бойове вишколення і тут же називалося їх зрадниками «великава общава дѣла асвабаждєнія угнѣтѣнных славян». Москалі лютували...»

1. Висловіть обґрунтоване судження. Російське військове командування хвалило чи ганило УСС?

Командант УСС
Антін Варивода

Коли в Україні січові стрільці вели бій за г. Маківку,...

в Туреччині уряд прийняв рішення про депортацію вірмен, як наслідок - із півтора мільйона вірмен, що проживали на той час в Туреччині, знищено було дві третини.

internet

Австро-угорські війська в Західній Україні 1917 р. (відео):

https://www.youtube.com/watch?v=MjYvGz0_hMc.

Бій за гору Маківка (відео): https://www.youtube.com/watch?v=R_3T91jeTzE.

Українці і Велика війна (відео): <https://www.youtube.com/watch?v=XrW08bPpbKo>

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і події, пов'язані з ними:
 - **серпень–вересень 1914 р.** — Галицька битва, наступ російських військ;
 - **березень 1915 р.** — капітуляція Перемишля;
 - **квітень–травень 1915 р.** — бій Українських січових стрільців (УСС) за г. Маківка;
 - **травень–вересень 1915 р.** — контрнаступ Центральних держав у районі м. Горлице;
 - **червень 1916 р.** — Брусиловський прорив російської армії;
 - **вересень 1916 р.** — бій УСС на г. Лисоня;
 - **червень 1917 р.** — невдалий наступ російської армії в Галичині.
2. Поясніть значення понять: *національне військове формування, позиційна війна.*
3. Підготуйте повідомлення на тему: «Українські Січові стрільці – патріоти, воїни, просвітники».
4. Перекресліть у зошит і заповніть таблицю.

Рік/місяць (місяці)	Ключові події на Західному фронті	Ключові події на Східному фронті	Можливі взаємозв'язки між подіями

- ✓ Чим відомий митрополит А. Шептицький?
- ✓ Коли і де була утворена ГУР? Хто її очолив?
- ✓ Чим завершилася Галицька битва?

1. Політика імперських урядів на українських землях у 1914–1917 рр.

Перша світова війна стала важким випробуванням для жителів українських земель. Військові дії періодично охоплювали Галичину, Буковину, Волинь та Поділля, щоразу залишаючи після себе могили, руїни і страждання. Землі, що одна держава силоміць відібрала в іншій без визнання за першою суверенних прав на них, опинилися під **режимом окупації**. Російська й Австро-Угорська імперії утверджували свою присутність на окупованих територіях зазвичай репресивними методами. Російський уряд на окупованих у 1914 р. землях утворив військове **Галицько-Буковинське генерал-губернаторство**, тобто таке, управління яким керували військові з метою ефективного використання його ресурсів в умовах перебування у прифронтовій зоні. Очолив генерал-губернаторство російський генерал-лейтенант знаний українофоб граф **Георгій Бобринський**. До цього об'єднання належали Львівська, Перемишльська, Тернопільська та Чернівецька губернії. Зважаючи на стан війни, Г. Бобринський насаджував у Галичині й Буковині **військову адміністрацію**: повіти та міста очолювало російське чиновництво, сільські общини – старости з російської армії. На початку квітня 1915 р. імператор Микола II, демонструючи серйозність російських намірів, прибув до Львова і Перемишля на оглядини новоприєднаних територій.

Під керівництвом графа окупаційна адміністрація проводила відверту антиукраїнську політику. За власним зізнанням, генерал-губернатор вважав своїм завданням викорінення «мазепинства» і надання захопленим землям «російського характеру»: запровадження російської мови у різні сфери життя краю, а також російських законів і адміністративного устрою. В регіоні почали оперативно закривати українські школи, журнали, газети, книгарні. Натомість для галицьких шкіл були видані спеціальні підручники, написані російською мовою. Заборонили діяльність українських політичних партій і громадських об'єднань: «Просвіт», молодіжних, спортивних організацій. Почалися масові **депортації** (примусові переселення, виселення) місцевих жителів. Українських діячів, які не залишили зону російської окупації, арештовували і вивозили до Сибіру. Вже у перші дні окупації Галичини з краю вислали 34 греко-католицьких священнослужителів, зокрема митрополита **Андрея Шептицького**. Російський політик Павло Мілюков вважав, що така діяльність Г. Бобринського може зашкодити міжнародному іміджу Росії тому назвав її, виступаючи у Державній Думі, **«європейським скандалом»**.

Населення західноукраїнських земель залишалося переважно лояльним до Австро-Угорщини і не підтримувало масово російську армію. Попри це, під час відступу з етнічних українських земель австро-угорська влада і командування армії вдалися до масштабних репресій проти мирних жителів. Провал військової кампанії 1914 р. вони пояснювали «зрадою українців», які начебто таємно симпатизували і

Українські військовополонені в супроводі конвою перед брамою табору Фрайштадт

допомагали росіянам. Як наслідок русофілів, а відтак і всіх підряд українців, почали арештовувати та судити за зраду. Нерідкісними стали **смертні вироки**. Тисячі мешканців відправляли до австрійських таборів, зокрема сумнозвісного **Талергофа** у Штирії, де в жахливих умовах утримували понад 30 тис. українців. Репресії проти українського населення посилились із поверненням у 1915 р. австро-угорських військ. Водночас, відступаючи, російські армії насильно примушували до евакуації жителів Холмщини, Підляшшя, Волині та Поділля — територій, що до війни належали Російській імперії. Як наслідок люди гинули в дорозі від голоду, спраги, епідемічних захворювань. Окрім того, при відступі, російські війська навмисне руйнували мости, залізниці, адміністративні споруди, електростанції. *Обидва імперські уряди вирішували свої стратегічні завдання у війні, проводячи жорстоку політику щодо українського населення у фронтовій і прифронтовій зонах.*

1. Поясніть поняття «режим окупації» та «військове генерал-губернаторство».
2. Стисло охарактеризуйте діяльність російського окупаційного режиму в Галичині.
3. Як події на фронті впливали на політику імперій щодо українців? Наведіть приклади.

Із телеграми головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту

«Головнокомандувач наказав уживати екстрених заходів усіма можливими способами всьому населенню пропонувати вирушати в наш тил у міру відступу наших військ. Відправляти в наш тил усю худобу, коней та усі мідні речі, у т.ч. дзвони і заразом усе, що могло б стати корисним для армії ворога ... Сільськогосподарські знаряддя за можливості вивозити».

1. Висловіть обґрунтоване припущення. Які саме «усі можливі способи» мав на увазі автор тексту?

2. Український національний рух в ході війни.

Із провалом бліцкригу і продовженням військових дій в обох імперіях активізувався український національний рух. Цьому сприяло погіршення економічної ситуації, позаяк жодна з країн не розраховувала на тривалу війну. Чималу роль в активізації національного руху відігравали, хоча й нерегулярні, контакти між українськими солдатами, котрі воювали по різні сторони фронту. Перша світова війна прискорила процес формування національної свідомості у середовищі селян, яких мобілізували в імперські армії, що були поліетнічними за особовим складом. Щоденні зустрічі в окопах і в тиловому побуті з представниками інших етносів допомагали вчорашнім селянам усвідомити свою самотність, особливо коли вони ставали жертвами насмішок, упередження чи ворожості на національному ґрунті. З іншого боку, армії «їхніх» імперій завойовували чужі території з населенням, котре розмовляло тією ж мовою, співало ті самі пісні, мало такі ж традиції та звичаї, що й вони. Ці безпосередні контакти між українцями з обох сторін фронту прискорювали кристалізацію національної ідентичності. Зокрема, після того, як російські війська окупували Галичину і Буковину, значно зріс попит на українські книги серед населення Наддніпрянщини. З іншого боку, галичани, потрапивши в результаті воєнних операцій у 1916-1917 рр. на Волинь, організовували там українські школи і поширювали серед місцевих жителів національну ідею. Водночас українські суспільно-політичні сили черговий раз прагнули донести до імперських урядів свої вимоги, розраховуючи на їхнє виконання.

ГУР та СВУ, переїхавши до Відня внаслідок російської окупації Львова, у 1915 р. утворили **Загальну Українську Радугу (ЗУР)** на чолі з **К. Левицьким**, яка стала єдиним представницьким органом українців у Австро-Угорщині. В її програмі йшлося про об'єднання українських земель у автономний край і надання йому національно-територіальної автономії. СВУ розгорнув широку інформаційну роботу для ознайомлення європейської громадськості з історією України, її сучасним становищем і законними вимогами українських політичних партій та організацій. **Українською, німецькою і французькою мовами СВУ видавав періодичні інформаційні вісники**, а також опублікував «Кобзар» Тараса Шевченка, «Історію України» М. Грушевського,

праці М. Костомарова, В. Антоновича, інших науковців і публіцистів Активісти Союзу виступали з лекціями з українського питання перед масовими аудиторіями в Німеччині та інших країнах Європи. Однак австрійський уряд не надавав серйозної уваги українському питанню, більше орієнтуючись на поляків. Зокрема, **4 листопада 1916 р.** німецький і австро-угорський уряди проголосили Польське королівство, утворене з польських земель Російської імперії. Водночас Галичина дістала автономію без поділу на східну і західну частини. Після такого рішення австро-угорського уряду **ЗУР** склала свої повноваження, а керівництво національним рухом перейняла новоутворена **Українська парламентська репрезентація** на чолі з **Юліаном Романчуком**.

У Наддніпрянщині активізували діяльність молодіжні організації. В **1915 р.** у **Харкові** на з'їзді представників української молоді була заснована **«Юнацька спілка»**, яка виступала за **автономію України**. ТУП у відозві **«Наша позиція»**, оприлюдненій у **1916 р.**, виступала за перебудову Російської імперії на автономно-федеративних засадах і надання **Україні автономії**. Водночас члени ТУП намагалися координувати свої зусилля із лідерами національних неросійських груп — поляків, євреїв, фінів та ін. Напередодні 1917 р. український рух мав політичні програми. Він набрав досвіду організації і агітації та міг сподіватися на підтримку українського населення.

1. Як Перша світова війна вплинула на розвиток українського національного руху?
2. Яких заходів вживали ГУР, СВУ та ЗУР під час війни?
3. Визначте програмні цілі Юнацької спілки?

Із політичної програми Загальної Української Ради (1915 р., травня 12)

Коли теперішня всесвітня війна має скінчитись справді перемогою правди і справедливості; коли вона має справді принести всім народам свободу і незалежність і цим забезпечити єдино можливий, тривкий всесвітній мир... то при мирових переговорах, як прийде до полагодження міжнародних відносин, є конечне, передовсім тут на Сході Європи визволення народів, поневолених царатом, ... передовсім визволення українського народу, найбільш безпощадно давленого царатом, — народу, котрому в російській імперії відібрано найпримітивніші людські і національні права».

1. Висловіть обґрунтоване припущення, чому в цитаті згадано про кривди лише з боку Російської імперії?

3. Добровільний рух в Україні у добу Великої війни.

Бойові дії спричинили появу **біженців** — людей, які покидали обжиті місця, втікаючи від війни у тиллові регіони. Це були переважно жінки, діти, літні люди. **Біженство стало випробуванням для української громади**, яка довела здатність надавати допомогу, притулок, зігріти добрим словом сотні тисяч вигнанців без різниці статі, віку, етнічної приналежності. **У свідомості** українців то були передусім знедолені, нещасні люди. Допомогу отримували також поранені військовослужбовці, чисельність яких постійно зростала. З початком війни представники різних соціальних верств і прошарків, громадські, станові й державні установи, охоплені

співчуттями до ближнього, почали організовувати у містах та містечках благодійні товариства і комітети зі збору пожертвувань.

На громадські кошти засновували лазарети, притулки, санітарні поїзди, виготовляли ліки і медико-санітарне обладнання. Багато громадян, насамперед молодь, безплатно працювали у лікувальних і благодійних закладах. Ті, хто не міг допомогти постраждалим грошима, жертвували харчі, одяг, взуття, товари першої необхідності.

Значний внесок у благочинну діяльність зробили представники торгово-промислових кіл та української інтелігенції. Представники родини Терещенків наприкінці 1915 р. власним коштом утримували у Києві шість лазаретів. Найбільшого розмаху на українських теренах набула діяльність, створеного **на початку 1915 р., Комітету Союзу міст Південно-Західного фронту**, який очолив волинський землевласник **Федір Штейнгель**. Наприкінці 1916 р. йому були підпорядковані 36 госпіталів та лікарень, 33 амбулаторії, 13 перев'язочних пунктів, 3 військово-санітарних поїзди, 23 стоматологічних кабінети, 19 епідемічних загонів, 29 дезінфекційних і 77 харчувальних пунктів, 21 дитячий притулок, 16 майстерень та більше 200 інших закладів на фронті й у тилу (загалом — 592). **Влітку 1916 р. у Галичині працівники комітету організували навчання дітей українською мовою при дитячих притулках, які згодом перетворили на початкові школи.** Ті, хто брав участь у гуманітарній діяльності, проходили практику організаційної і адміністративної роботи, яка для багатьох згодом стала в нагоді за доби Української революції. Поодинокі «Просвіти», після того, як російський уряд заборонив проводити просвітницьку роботу серед населення, визначили новий, пріоритетний напрямок у своїй діяльності — благодійність на користь фронтовиків і цивільного населення.

Біженці на Волині

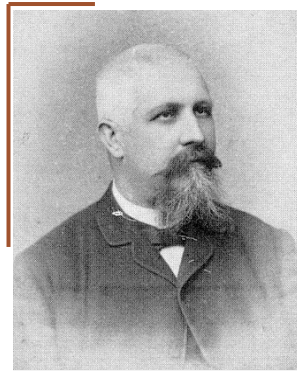

Безкоштовний пункт харчування Союзу міст

Плакат 1914 р.

На початку січня 1915 р. австрійський уряд визнав **«Український комітет допомоги»**, який очолював Ю. Романчук, державною структурою і надав йому фінансову підтримку. Із початком нового наступу російських військ 1916 р. в Австро-Угорщині утворено ще кілька українських благодійних організацій, що їх фінансували з державного бюджету, зокрема **«Комітет піклування над біженцями з Буковини»** та **«Український крайовий комітет допомоги біженцям»**. Члени **СВУ** опікувалися українськими військовополоненими в Австрії та Німеччині. Вони домоглися від військового командування дозволу на організацію спеціальних військових таборів для українських полонених солдатів і офіцерів. Намагалися поліпшити їхнє матеріальне становище. Організовували в таборах школи грамотності, бібліотеки, читальні, хори, оркестри, курси української історії та літератури, видавали українські газети тощо. Все це сприяло зростанню серед військовополонених національної свідомості. Згодом, у період української революції, з них було сформовано дві дивізії — **«синьжупанників»** та **«сірожупанників»** (відповідно до кольору їхньої уніформи). Попри негаразди, Велика війна спричинили сплеск добродійної діяльності серед різних прошарків українського суспільства, і це ще раз підтвердило народну мудрість, що чужого горя не буває.

Ю. Романчук

1. Як українська громадськість допомагала постраждалим під час війни?
2. Наведіть приклади добродійної діяльності українських підприємців та інтелігенції.
3. Назвіть особливості благочинного руху на західноукраїнських землях.

Коли в Україні австрійський імператор надав Галичині статус автономії, ...
в **США** американка Жанетт Ренкін зі штату Монтана, стала першою жінкою, обраною в Конгрес США.

internet

Політична програма Загальної Української Ради (див. розділ VII):
<https://history.vn.ua/book/xrestomatia/>

Українці в Першій світовій війні: <https://www.youtube.com/watch?v=KWvz7q7VSBc>

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і подій, пов'язані з ними:
 - **1915 р.** — створення Загальної Української Ради.
 - **1915 р.** — у Харкові заснована «Юнацьку спілку».
 - **4 листопада 1916 р.** — німецькі й австро-угорські уряди проголосили утворення Польського королівства;
 - **4 листопада 1916 р.** — австрійський імператор надав Галичині статус автономії
2. Поясніть значення понять: *ЗУР, режим окупації, військова адміністрація, біженці*.
3. Складіть тези «Політика імперських урядів на українських землях у 1914–1917 рр.»
4. Наведіть аргументи на підтвердження або заперечення думки: «У ході війни в обох імперіях активізувався український національний рух».

Повсякденне життя на фронті та в тилу.

- ✓ Що таке Галицько-Буковинське генерал-губернаторство?
- ✓ Які пріоритети визначив у своїй діяльності Г. Бобринський?
- ✓ Наведіть приклади політики Австро-Угорської імперії щодо українців.

1. Людина на фронті: «будні» окопної війни.

Першу світову війну сучасники назвали **Великою війною**, позаяк вона спричинила небувалі раніше **явища та зміни**, була **довгою, смертоносною, тотальною**. На цю війну мобілізували військових, цивільне населення, чоловіків та жінок. Проте напередодні війни не було чіткого розуміння ні її перебігу, ні її наслідків. У переважній більшості українські солдати й офіцери обох імперій виконували свій військовий обов'язок і **воювали в арміях тих держав, де вони народились і жили**. Патріотичне піднесення на початку воєнного протистояння було з обох боків значним, чому сприяла позиція провідних суспільно-політичних сил, зокрема українських, спрямована на **підтримку війни**. Коли ж вона розпочалася, то виявилася відмінною від того, що уявляли цивільне населення та військові.

Війна затягувалася. Мобілізовані на фронт солдати гинули в боях, страждали від ран, проклинали війну і тих, хто її почав. Із переходом до «сидячої», «окопної війни» припинили масштабні військові дії. Сила оборони виявилася потужнішою за атаку, через це війна стала малорухомою, позиційною. У вологих шанцях (окопах) набагато **більше солдатів помирало від хвороб, аніж від куль противника**. Війна **знизила моральну межу**: люди тепер наважувалися робити те, що раніше вважали неможливим з етичних та релігійних міркувань. **Людське життя на фронті знецінилося**. Тривала повна переоцінка моральних і релігійних засад: від християнського принципу «не убий» до воєнного імперативу «убий ворога».

Шанці після дощу

Втрати українців під час Першої світової війни (за А. Руккасом)

Орієнтовні втрати українців
із російського боку фронту

Орієнтовні втрати українців
із австро-угорського фронту

Мобілізовано до російської армії близько 4 млн. українців,
до австро-угорської – близько 700 тис. українців.

До 1,3 млн. українців втратили життя під час Першої світової війни.

Затяжний характер бойових дій, що породив відому фразу «На фронті без змін», а також великі людські втрати, активна пропагандистська робота обумовлювали значне **посилення антивоєнних і антиурядових настроїв** у солдатському середовищі Південно-Західного та Румунського фронтів, дислокованих в Україні. **Для більшості солдатів**, переважно безграмотних або з мінімальним рівнем освіти, все ще **залишалася незрозумілою мета** страшної бійні. На останньому її етапі це обернулося **втратою боєздатності армії**, а у майбутньому зробило її одним з основних гравців революційних подій. Незадоволення солдатів і усього населення Російської імперії посилювалося після того, як російське командування не змогло використати Брусиловський прорив для перелому в ході війни. Звичним явищем стали відмови солдатів виконувати команди начальства, поширилося **братання на фронті між солдатами воюючих сторін** як вияв стихійного протесту проти продовження війни.

1. Як пересічні українці ставилися до Великої війни? Чому її так називають?
2. Розкажіть, як війна впливала на долі та світогляд людей.
3. Наведіть приклади того, як затяжна війна позначилася на боєздатності армії.

Лист українця, солдата Андрія Рубльова з Південно-Західного фронту (Російська армія, 29 травня 1916 р.):

«Дорога сестричко, яка огидна справа війна. Коли вдариш у людину багнетом, то він йде, як у подушку, і самому робиться просто нудно.... прожектор та ракети частіше стали освітлювати, так що я побачив свої руки, вони в крові. Я подумав, а скільки своїми бомбами я убив людей, а багнетом переколов, а за що все це?»

Воїн із травмою обличчя

1. Запропонуйте кілька висновків, яких можна дійти, спираючись на цитату А. Рубльова.
2. Як травмування на війні могло вплинути на долю солдата?

Із показів І. Вербила та Р. Черепахи – військовополонених, які втекли (1915 р.):

«...[Нас] заставили рити окопи, хто не хотів працювати, або казав, що хворий, того лікар німецький оглядав, і, якщо виявляв здоровим, йому давали по 15 палок... Місце ночівлі було обнесене високим дротяним забором... [Конвоїри] б'ють і лають. Їжа була дуже погана. Ячмінний суп без м'яса і навару, один фунт хліба дуже поганого... і два стакани чаю на день. ... Німець скоріше за так дасть нашому голодному полоненому кусок хліба; австрієць, якої б нації він не був, хоче продати і взяти за півфунта рубль».

1. З'ясуйте, яку пряму та опосередковану інформацію можна отримати з документа.

2. Влада і організація життя в тилу.

У тилу не вбивали, але на жителів тилкових районів припав тягар постачання і розквартирування військ, розміщення біженців та евакуйованих. Затягування війни усталило розуміння, що перемога визначається не стільки фронтом, скільки тилом. Українські землі по обидва боки фронту перетворилися на оперативний тил. Це означало скупчення військ, неможливість нормального господарчого життя, реквізиції

(відбирання у населення на користь армій тих чи інших ресурсів), поширення епідемій тифу і холери, використання частини культурних та освітніх установ для потреб війни. Утім, поза фронтовим тилом життя було теж нелегким. Військових замовлень вистачало, але **основні фонди** (обладнання, комунікації, приміщення) з **1914 р. не оновлювали**. Із розширенням масштабів воєнного виробництва запровадили **жорстке державне регулювання**: держава визначала

обсяги необхідної продукції, розміщувала замовлення, забезпечувала сировиною та робочою силою. Однак промисловість, транспорт та фінанси не витримували перевантажень воєнного часу і розладнувалися. На початок 1917 р. становище галузей промисловості, що не мали військових замовлень, стало катастрофічним. Підприємства зупинилися через **нестачу сировини і палива**. Упродовж 1914–1916 рр. у Наддніпрянській Україні припинили роботу 1400 підприємств. Зростання воєнного виробництва за рахунок мирного, спричиняло дефіцит споживчих товарів. **Економіка західноукраїнських земель** була зруйнована через фактично безперервне проходження по них лінії фронту.

У сільському господарстві на початок 1917 р. **чисельність працездатних чоловіків** зменшилася на 60 % від довоєнної кількості. Дрібні та середні господарства потерпали від систематичних конфіскацій на потреби війська. Валовий збір зерна у 1916 р. зменшився на 27 % порівняно з 1913 р. Сільське населення прифронтової смуги змушене було часто відриватися від сільсько-

господарських робіт на укріплення лінії фронту, зокрема спорудження шанців. Як наслідок у містах імперії відчували **нестачу харчів** і запроваджували карткову систему розподілу продуктів. З іншого боку, дефіцит (нестача) дав селянам змогу продавати свою продукцію за вигіднішими цінами, особливо коли родини мобілізованих почали отримувати допомогу від казни. Крім того їх звільнили від квартплати, плати за воду, електрику, проїзд по місту тощо.

Військовий госпіталь у Рівному, 1915 р.

1. Представників якої статі більше серед працівників госпіталю. Чому?

Жінки обробляють поле

1. Чому жінки виконують важку фізичну роботу?

В умовах, що склалися вигравали ті промисловці, які працювали на армію. Торговці, використовуючи нагоду, розпродували довоєнні запаси за новими високими цінами. Багато підприємців, зволікаючи з підвищенням заробітної плати робітникам і працюючи на старих запасах сировини, зменшили виробничі витрати й тим самим збільшили свої прибутки. Значною на українських теренах була чисельність **полонених**, які працювали на шахтах, промислових підприємствах, у поміщицьких маєтках та господарствах заможних селян. Однак кваліфікованої робочої сили не вистачало, а праця військовополонених була неефективною. Як наслідок в українській губернії завозили некваліфікованих працівників із російської глибинки, використовували працю жінок та підлітків. Усе це призвело до дорожнечі і **падіння купівельної спроможності** населення. Ціни особливо підвищились у великих та середніх містах, де концентрувалося населення з фіксованими прибутками. **Основними причинами дорожнечі були** загальний розлад господарського життя, порушення товарообміну, підвищення старих і запровадження нових податків, маніпулювання цінами. Тяжка повсякденна праця, довгий робочий день (до 15 годин), перебування в чергах за товарами, погане харчування, голод і холод виявилися долею мільйонів людей. Проблемою для багатьох стало виживання як таке. Зниження купівельної спроможності населення **активізувало соціальні протести** в робітничому середовищі. До прикладу, із серпня 1914 до вересня 1915 р. страйкувало 43 тис. робітників, а від жовтня 1915 до вересня 1916 р. — вже 210 тис.

Демонстрація у 1917 р.

1. Що стало основною причиною велелюдного зібрання?

1. Наведіть приклади того, як війна позначилася на економіці?
2. Доведіть, що війна мала неоднозначний вплив на сільське господарство?
3. Поясніть, чому війна призвела до наростання соціальної напруги?

Динаміка зростання цін на продовольчі продукти у Наддніпрянській Україні

Продукти	1914 р.	1916 р.	% зростання
	за фунт	у копійках	
Пшениця	2,5	6,0	240,0
Цукор	14,0	40,0	280,0
Крупа гречана	4,0	10,8	270,0
Пшоно	5,0	13,8	276,0
М'ясо	15,0	60,0	400,0
Олія рослинна	14,0	46,0	330,0
Платня робітника друкарні	50 крб.	100 крб.	100,0

1. Проаналізуйте дані таблиці. Запропонуйте обґрунтовані висновки

Член Державної ради Олександр Кривошеїн:

«Із усіх суворих випробувань війни поява біженців є найнесподіванішою, найсерйознішою і важко виліковною... Хвороби, печалі й убогість рухаються разом з біженцями на Росію. Вони створюють паніку і знищують усе, що залишилося від пориву перших днів війни... Це хмари комах. Дороги руйнуються, і незабаром уже неможливо буде підвезти їжу... Як член Ради міністрів, я стверджую, що наступна міграція населення приведе Росію у морок революції».

1. Висловіть припущення. Який «порив перших днів» мав на увазі О. Кривошеїн?

Організатор і опікун сиротинця у Львові митрополит Андрей Шептицький:

«Діти, що їх примістили ми по сиротинцях, є часами так пригноблені трагедією їх життя, що сестри, котрі є якби матерями для дітей, мусять не раз місяцями працювати, щоб викликати усміх тих маленьких. Через цілий рік є неможливо виробити атмосферу веселости і щастя. Діти, що мають своїх матерів та вітців, ведуть життя ненабагато ліпше, чим сироти».

1. Про яку форму благодійної діяльності йдеться в історичному джерелі?

3. Зміна статусу жінки.

Велика війна була не лише чоловічою справою. В умовах воєнного часу змінився **статус жінки** у суспільстві. У державах, що воювали, від жінок очікували особливого патріотизму: вони мали віддавати вітчизні синів і чоловіків, надихати їх мужністю та виряджати на фронт. Для жінок **повсякденний патріотизм** означав **вистояти, вижити, показуючи жертвність і милосердя**. У роки війни вони перестали носити коштовності, уникали розкоші та дотримувалися помірності у щоденному побуті. **Стало популярним відмовлятися від дотримання моди.**

Досвід жінок у роки війни був дуже різним — залежно від віку, національності, суспільного і матеріального становища. На їхні плечі лягла турбота про забезпечення сім'ї. **Жінки замінили чоловіків там, де було можливо:** вони не лише працювали листоношами, водіями трамваїв, й освоювали раніше суто чоловічі професії, зокрема у важкій і воєнній промисловості: ставали шахтарками, ливарницями, вантажницями тощо. Вкрай важкі та небезпечні умови праці, 11-12-годинні робочі зміни не зупиняли жінок, які швидко опановували нові спеціальності і **забезпечували високу продуктивність праці**. На промислових підприємствах чисельність жінок зросла з 15 тис. у 1914 до 133 тис. у 1917 році. Їм також доводилося виконувати всю роботу в сільському господарстві: заготовляти дрова, обробляти поля тощо.

У діючих арміях Російської і Австро-Угорської імперій жінок було небагато. Практика залучення жінок до військової служби

Жінки возять вугілля

Жінки на заводі виготовляють боєприпаси

базувалася на добровільності. **Стихійно утворювалися жіночі військові підрозділи у Києві, Одесі, Маріуполі та інших містах.** У червні 1917 р. російська влада затвердила офіційний документ «Положення про формування військових частин із жінок-добровольців». У легіоні УСС була жіноча сотня УСС-П. До неї з-поміж інших належали **Олена Степанів (Степанівна), Софія Галечко, Олена Кузь, Павлина Михайлишин.** Цей підрозділ брав участь у бою під Маківкою, після якого Олена Степанів та Софія Галечко були відзначені урядовими нагородами. Жінки служили також на фронті — сестрами милосердя і санітарками. На воєнних плакатах того часу з'явився новий жіночий образ медсестри — «білого ангела» — яка турбується про поранених. Відтак піклування про поранених, облаштування лазаретів стало переважно жіночою справою. Труднощі воєнного часу лягли важким тягарем на плечі жінок, але разом з тим нові обов'язки вели до зміни їхнього світогляду, додавали їм впевненості й виявилися одним із важливих кроків до встановлення рівноправності чоловіків та жінок у майбутньому.

1. Чого очікували від жінок в країнах, що брали участь у війні?
2. Як під час війни почала стиратися межа між поняттями «жіноча» і «нежіноча» робота?
У яких сферах військового життя брали участь жінки?

Журнал (вересень 1914 р.) інформує, як жінки з імператорської родини допомагають фронту, а селянки беруть у полон ворожих збитих льотчиків.

Плакат 1914 р. «Приєднуйся до допоміжного жіночого армійського корпусу»

1. В яких країнах і з якою метою були створені зображення?
2. Як автори/замовники уявляли роль жінки у війні, що щойно розпочалася?
3. Яку додаткову інформацію можна почерпнути із наведених візуальних джерел?

Австрійський часопис «Neue Freie Presse» (10 липня 1915 р.)

«Панна Кузь ... пустилася наздогін за (російськими) офіцерами і, догнавши одного з них, гукнула: «Кидай руже!». Офіцер, збитий із пантелику, віддав свою зброю дівчині... Коли... трохи опам'ятався, сказав: «Найбільше гризе мене, що та-

кий молодик спіймав мене». На то відповів йому австрійський офіцер: «Чи знаєш, хто це такий? – Українська легіоністка». ... *(Офіцер)* зблід, понурився і замовк».

1. Дайте обґрунтовану відповідь. Наявність якого стереотипу підтверджує документ?

Олена Степанів (Степанівна).

У серпні 1914 р., 22-річна студентка Львівського університету вирушила до Стрия, щоб очолити там жіночу соту Українських Січових Стрільців. Це була перша у світі жінка, офіційно зарахована на військову службу в званні офіцера. Що спонукало її та інших дівчат стати легіонерками? Молодечий порив, бажання незвичайних пригод, нудьга буденщини, схильність до самопожертви, поклик виконати громадянський обов'язок?.. Війна не розрізняла статей. Тож жінкам нарівні з чоловіками доводилося працювати годинами на морозі, підніматись у високі гори, проходити десятки кілометрів з важкими наплічниками, спати просто неба, посеред ночі рити шанці чи всю ніч вартувати під дощем. За участь у пекельному бої за гору Маківку Олена Степанів була нагороджена срібною медаллю хоробрості та призначена хорунжою. Ще за життя вона стала легендою. Про неї писали у пресі, листівки з її зображенням розліталися миттєво, їй присвячували пісні.

Коли в Україні Олена Степанів очолила жіночу соту Українських Січових Стрільців, й стала першою жінкою-офіцером, ...

Японія оголосила війну Німеччині.

Тема практичної роботи: «Перша світова як виклик людському виживанню: жінки у війні, діти-сироти, біженці, військово-полонені, скалічені солдати.»

Опрацюйте цитати з писемних джерел, а також візуальні джерела, що є у параграфі. Дайте письмові відповіді на запитання. Зробіть лаконічні підсумовуючі записи за напрямками: «війна і жінки», «війна і діти-сироти», «війна і біженці», «війна і військовополонені», «війна і скалічені солдати».

internet

Жінки Європи у Першій світовій війні (1914-1918 р.):

<http://uamoderna.com/event/thebaud-lecture-women-wwi-overview>

Фільм-апокаліпсис «Перша світова війна»: <https://www.youtube.com/watch?v=dRCyiLFiUOo&index=3&list=PLAZbEKXk6TTtEf> **Жінка в мундирі.** 100 років тому http://tyzhden.ua/History/159715_WTU_7gIgB3ZEonVaPjQ

Підсумуйте свої знання

1. Якими були втрати українців у Першій світовій війні?
2. Підготуйте приклади різних видів діяльності жінок під час Першої світової війни.
3. Займіть обґрунтовану позицію: війна вплинула на економіку позитивно чи негативно?
4. Підтвердьте або спростуйте думку: «Надійні тили — запорука успіхів на фронтах».

Узагальнення за темою: **УКРАЇНА У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

1. Розставте події в хронологічній послідовності, складіть хронологічну таблицю.

Брусиловський прорив, утворення Головної Української Ради, створення Легіону Українських січових стрільців, утворення Загальної української ради, Галицька битва, створення Союзу визволення України; Горлицький прорив; Червневий наступ.

2. Попрацюйте з логічними ланцюжками. З'ясуйте, яке з понять зайве і чому.

А) блискавична війна; позиційна війна; міжусобна війна; світова війна.

Б) капітуляція Перемишля; бій за гору Маківка; бій за гору Лисоня; бій за Ужоцький перевал.

В) депортація; національне військове формування; окупаційний режим; військове генерал-губернаторство.

Г) Спілка визволення України; Головна Українська Рада; Карпато-російський визвольний комітет; Загальна українська рада.

3. Виконайте завдання за історичною картою:

а) покажіть територію Галицько-Буковинського генерал-губернаторства;

б) простежте наступ російських військ у червні–вересні 1916 року;

в) локалізуйте місця битв легіону Українських січових стрільців;

г) визначте «гарячі точки» на Чорному морі під час Першої світової війни.

4. Пригадайте, які військово-політичні блоки утворилися напередодні Першої світової війни. Чому цю війну називають для українців братовбивчою?

5. Порівняйте геополітичні плани Росії, Австро-Угорщини та Німеччини щодо України. Україна була суб'єктом чи об'єктом міжнародної політики? Відповідь обґрунтуйте.

6. Проаналізуйте, як змінилося становище жінки в українському суспільстві у роки Першої світової війни. Визначте причини і наслідки цього явища.

7. Поміркуйте, чому людей, які пережили випробування війною, називають «втраченим поколінням»?

8. Попрацюйте з характеристиками історичних особистостей. Що їх об'єднує? Відповідь обґрунтуйте.

Андрій Жук (1880–1968)

Народився у с. Вовчок на Полтавщині. Закінчив трирічну парафіяльну школу. Був одним з лідерів Української соціал-демократичної робітничої партії. Через переслідування й заборону політичної діяльності у 1907 р. покинув Російську імперію і виїхав

до Львова. Там редагував журнали «Економіст» і «Самопоміч». У 1912 р. ініціював створення Українського інформаційного комітету (УІК), який мав започаткувати вирішення українського питання шляхом інформування європейської спільноти щодо українського національного руху. Був секретарем та одним із лідерів СВУ, членом ГУР, а згодом — ЗУР. Доклав багато зусиль для створення синьожупанної та сірожупанної дивізій з українських полонених.

Григорій Коссак (1882–1939)

Народився у Дрогобичі на Львівщині. Закінчив Дрогобицьку учительську семінарію. Вчителював у Бережанах, Ясениці. Керував Бережанською філією товариства «Сокіл», був активним діячем «Просвіти» і товариства «Січових Стрільців» на Дрогобиччині. З початком Першої світової війни воював у австрійській армії. А з третього серпня 1914 р. призначений отаманом другого куреня Легіону Українських січових стрільців. У 1915 р. виконував обов'язки командира полку УСС, у 1916 — командир 1-го полку УСС. За хоробрість, проявлену у боях на горі Маківка, нагороджений австрійським військовими хрестом Заслуги 3-го ступеня.

Михайло Галущинський (1878–1931)

Народився у с. Звиняч на Тернопільщині. Навчався у Буцацькій і Тернопільській гімназії, на філософському факультеті Львівського та Віденського університетів. Очолював товариства: «Академічна громада» у Львові, «Січ» у Відні. Брав участь у виданні першого українського студентського журналу у Львові «Молода Україна». З 1904 р. займався педагогічною діяльністю. Працював директором Рогатинської гімназії, де з його ініціативи були створені філії товариств «Січ» і «Пласт». Був активним діячем «Просвіти» Під час Першої світової війни став першим командиром Українських січових стрільців, а від 1915 р. — військовим секретарем Українських січових стрільців при командуванні імператорської та королівської армії. Автор споминів «З Українськими січовими стрільцями», в яких правдиво описав як процес створення Легіону, так і власні судження про дані події.

Вільгельм Франца фон Габсбург Лотрінген (Василь Вишиваний) (1895–1948)

Походив із імператорського роду Габсбургів і Лотрінгенів. По лінії Лотрінгенів його рід сягав корінням князів Рюриковичів та Гедиміновичів. Народився в родинному маєтку, на о. Лошинь у провінції Істрія (Австрія). Закінчив Віденське реальне училище та військову академію у м. Вінер-Найштадті, де факультативно вивчав українську мову. Служив у 13-му полку уланів, сформовану переважно з українців у м. Золочів. Ініціював українізацію сотні, якою керував: мадяр та поляків було заміщено на українців; усі улани (солдати) носили на формі жовто-блакитні відзнаки. У цей період Вільгельм вивчав «Історію України» М. Грушевського, носив під уніформою вишивану сорочку, за що й отримав псевдо Василь Вишиваний. У 1916 р., коли Вільгельму виповнилося 21 рік, він як член імператорської сім'ї став депутатом Віденського парламенту. В парламенті підтримував українських депутатів щодо створення коронного краю в межах Австрійської імперії.

РОЗДІЛ II.

ПОЧАТОК УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Орієнтовні теми для практичних занять:

- Автономісти і самостійники: порівняльний аналіз програмних документів українських політичних партій (*матеріали вміщено у § 7 с. 49-54*).
- Державне будівництво Української Центральної Ради: здобутки і прорахунки (*матеріали вміщено у § 11 с. 76-81*).

Передумови, рушійні сили та періодизація Української революції 1917–1921 рр.

- ✓ Коли в Російській імперії відбулася перша революція?
- ✓ Які політичні партії діяли в Російській імперії на початку XX століття?
- ✓ Коли і чому було створено ТУП?

1. Передумови української революції.

Велика війна спричинила наслідки, що не відповідали тим, на які розраховували імперії. Вона замість очікуваного зміцнення імперської могутності, призвела до глибокої економічної і соціально-політичної кризи. Породжена війною економічна руїна, погіршення становища населення викликали гостру соціальну напруженість. У Росії зростали антивоенні настрої і крайнє невдоволення політикою імператора Миколи II не лише лівих опозиційних до влади сил (соціал-демократів, есерів, кадетів), а й тих політичних партій, які були лояльними до влади, зокрема октябристів, соціальною опорою яких були великі землевласники. Мільйонні маси солдатів-фронтовиків, котрі щодня бачили кров і смерть, ждали миру, повернення до землі. Популярним у той час стало гасло «Геть війну!». Її припинення пов'язували із ліквідацією політичного режиму, який втягнув народ у цю війну. Ставало очевидним, що монархія втрачає опору в армії, солдати якої легко піддавалися революційній пропаганді й готові були на крайні заходи. Чи усвідомлювали правлячі кола небезпеку, що їм загрожувала? Наближені до Миколи II з відчаєм говорили йому: «Буде революція, нас усіх повісять, а на якому ліхтарі, — все одно». Однак імператор уперто не бажав бачити цієї небезпеки, сподіваючись на милість Провидіння. У ході війни дедалі більше українців, як членів українських національних партій, так і безпартійних громадян, переконувалися, що Російська імперія жодним чином не враховує їхні національні інтереси. У цих умовах національний рух набув радикальніших форм. У результаті в 1917 р. український народ отримав історичний шанс створити власну соборну державу.

Перша світова війна ослабила воюючі держави і стала безпосереднім поштовхом до революції. **27 лютого 1917 р.** у Росії було повалено монархію, перемогла демократична революція. Імператор Микола II зрікся престолу. Владу перейняв утворений **2 березня 1917 р.** коаліційний **Тимчасовий уряд**, до якого увійшли кадети, октябристи, безпартійні. Очолив його голова Всеросійського союзу міст князь Георгій Львов. Уряд повинен був діяти до скликання Установчих зборів, які мали вирішити питання про державний устрій та прийняти конституцію. Він визнав себе правонаступником імператорського уряду і прагнув зберегти контроль над усіма територіями держави, зокрема над Україною, де його підтримували промисловці, землевласники, чиновники. Виконавчу владу на місцях було передано губернським і повітовим комітетам. Новий уряд дозволив **діяльність політичних партій та громадських організацій, видання преси різних напрямків, проведення маніфестацій, зборів**. Проте втомлене війною та економічними негараздами суспільство вимагало від нього проведення реформ у аграрному секторі, фінансової стабільності,

збалансованої цінової політики, розширення соціальної допомоги, припинення війни. Однак Тимчасовий уряд не міг зважитися на такі радикальні перетворення.

Одночасно з Тимчасовим урядом виникли інші структури влади — **ради робітничих і солдатських депутатів**. Це були представницькі органи, які обиралися колективи промислових підприємств та військових гарнізонів. Провідну роль у них відігравали меншовики, есери та бундівці. Більшовиків у радах було небагато, що відповідало тогочасному реальному впливу цих партій. Меншовики та есери загалом схвально ставилися до політики Тимчасового уряду, погоджуючись із ним щодо відкладення вирішення основних питань сьогодення до скликання Установчих зборів. Натомість лідер більшовиків Володимир Ульянов (Ленін), який у квітні 1917 р. повернувся з еміграції в Росію, закликав не підтримувати Тимчасовий уряд, а передати владу радам. В Україні ради робітничих і солдатських депутатів не відігравали значної ролі й не претендували на владу.

1. Визначте наслідки Великої війни для Російської імперії?
2. Чому лютневу революцію 1917 р. вважають демократичною?
3. Які структури влади виникли у ході революції?

Маніфестація, котру організували ради робітничих і селянських депутатів

1. Визначте за ілюстрацією, до чого закликали представники рад.

2. Причини і рушійні сили української революції.

Національний рух щільно переплітався з іншими видами суспільного протесту, що неухильно наростали на тлі поглиблення економічної кризи, розбалансованої промисловості, сільського господарства, торгівлі, посилення бідунів народу, і як результат, зростання його політичної активності. Зокрема, упродовж перших двох місяців 1917 р. в Україні відбулося 50 страйків, у яких брали участь 40 тис. осіб. У робітничому середовищі популярними ставали соціально-економічні та політичні вимоги, що їх висували партії соціалістичного спрямування. Наростали селянські виступи, частішали погроми та підпали поміщицьких маєтків. Антивоєнні й антиурядові настрої дедалі частіше охоплювали також інтелігенцію, особливо студентство, яке вдавалося до акцій громадянської непокорі. Тогочасна українська еліта групувалася навколо Товариства українських поступовців, яке неодноразово вимагало від російської влади надати українським землям автономію. Подібні погляди поширювали й інші українські організації. Поряд з цим виникали осередки, що відстоювали принцип самостійної України. Для прикладу, в Катеринославі ще восени 1915 р. виник ініціативний комітет Українського самостійного союзу. Однак вплив самостійницьких ідей та відповідних організацій був порівняно обмеженим, а організації нечисленними.

Українська національна революція розпочалася в умовах економічної та політичної кризи у Російській імперії і стала загальноукраїнським явищем. Вона була зумовлена кількома причинами. **По-перше**, залежним та пригнобленим становищем українців, асиміляторською політикою щодо них Російської і Австро-Угорської імперій. **По-друге**, незадовільним соціально-економічним становищем населення, особливо селян та робітників, через невирішеність аграрного питання й соціальний захист робітників. **По-третє**, піднесенням українського національного руху, його ідеологічним та організаційним оформленням.

Головною рушійною силою революції виступило **селянство**, позаяк у різних регіонах України його частка становила 80–90 % населення. Від позиції селян залежала доля будь-якої влади. У суспільних процесах зростає роль **робітників**, чисельність яких збільшилася в результаті індустріальної модернізації. Проте кожна соціальна група отримала змогу заявити про свої вимоги у перебігу будівництва нової української держави. Лідером українського руху традиційно залишалась **інтелігенція**. Завдяки її зусиллям на початку ХХ століття творилося організаційне та ідейно-теоретичне підґрунтя Української революції. Демократизація суспільства, що відбулася під впливом революційних змін у Росії, позначилася на українському русі. **4 (17) березня 1917 р.** у Києві була утворена **Українська Центральна Рада (УЦР)**, з діяльності якої почався новий період у боротьбі за українську державність, означений **українською революцією**.

1. Які вимоги висловлювали владі українські організації та політичні партії?
2. Назвіть причини української національної революції.
3. Хто став рушійною силою української революції, а хто її лідером? Коли було утворено УЦР?

Володимир Винниченко про причини української революції

«...українство не могло пожалітись на поміркованість політики російського монархічного уряду щодо України. Всі форми утиску, експлуатацій і нищення прав політичних, соціальних, національних та взагалі прав людини й громадянина, так притаманні всій системі упорядкування царизму, щодо українства прикладалися в самих щедрих розмірах і без усякого маскування...»

1. У чому вбачає автор головні причини української революції?

Із газетного повідомлення про створення Центральної Ради (березень 1917 р.)

«Учора відбулося вельми багатолюдне зібрання членів різних українських організацій. На зібранні цьому всі організації об'єдналися і увійшли до складу комітету «Центральна Рада». До цього комітету приєдналася також і українська молодь. Зібранням відправлені вітальні телеграми голові ради міністрів кн. Львову ... з висловленням сподівання, що у вільній Росії будуть задоволені всі законні права українського народу. У Києві очікується приїзд ... Михайла Грушевського, зісланого в Сибірськ... Ужиті заходи зі звільнення греко-католицького митрополита Шептицького... Відновлюється закрите адміністрацією українське товариство «Просвіта». Випуск газети «Рада» ... вийде цими днями...

1. Конкретизуйте, хто належав до УЦР.
2. Про які «законні права українського народу» йдеться в публікації?

3. Періодизація української революції.

В українській революції прийнято виділяти кілька етапів. Перший **період** — **доба Української Центральної Ради**, який тривав від **4 березня 1917 по 29 квітня 1918 р.** Він розпочався відразу після перемоги російської Лютневої революції у Петрограді. Представницьким органом українців стала Українська Центральна Рада. Такі повноваження їй надав Всеукраїнський національний конгрес.

Маніфестація в Києві 19 березня 1917 року

Купюра номіналом 1000 гривень часів гетьманату

Політично початковою метою УЦР було здобуття автономії України у складі демократичної федеративної Російської республіки. Відбувалась українізація армії і флоту. Проте після того, як більшовики захопили владу в Петрограді надії на демократичний устрій Росії не виправдалися. УЦР проголосила утворення Української Народної Республіки (УНР), яка майже від початку існування зазнала більшовицької агресії з боку Росії.

У розпал бойових дій було проголошено незалежність УНР. У лютому 1918 р. УНР уклала з Центральними державами Брестський (Берестейський) мирний договір. Відтак дипломатичне визнання та їхня військова допомога зміцнили УНР і дали змогу відвоювати окуповані більшовиками території. **Наступний період — доба Гетьманату — з 29 квітня до 14 грудня 1918 р.** Здобувши владу, гетьман Павло Скоропадський скористався нетривалим мирним періодом для зміцнення основ української державності. У цей час розбудована дієва регіональна адміністрація, налагоджена робота промисловості, транспорту, фінансів. **Українську державу** визнали 30 країн.

Третій етап — доба Директорії, хронологічно обмежений **груднем 1918—листопадом 1921 р.** Директорія відновила республіканський лад і демократичне правління. Акт злуки Української Народної Республіки із Західноукраїнською Народною Республікою (ЗУНР) засвідчив прагнення українців до соборності. Увесь цей період УНР вела важкі бої за незалежність та державну цілісність; вона не капітулювала навіть тоді, коли під її владою залишалося лише кілька повітів. Повстанський рух тривав до листопада 1921 року. Делегації УНР та ЗУНР брали участь у Паризькій мирній конференції 1919 року.

В Українській революції виділяється також **період існування Західно-**

День Соборності України 22 січня 1919 р.

української Народної Республіки, що тривав з листопада 1918 до липня 1919 р. Вона виникла на території Східної Галичини внаслідок розпаду Австро-Угорської імперії. Очільники ЗУНР зуміли облаштувати державні справи, сформувати дієвий уряд, адміністрацію, військо. Однак війна з Польщею та рішення Паризької мирної конференції не дали змоги зберегти державність. Українці Північної Буковини і Закарпаття мали намір об'єднатись із ЗУНР, однак цьому зашкодили зовнішні фактори. Попри те, що українські землі на початку 1920-х рр. опинилися під владою чотирьох держав, питання єдності української нації прогресивні політики вже ніколи не ставили під сумнів. Саме під час Української революції було проголошено незалежність України, продемонстровано можливість цивілізованого демократичного збирання територій у єдину суверенну державу. Це був вагомий і багато в чому трагічний досвід державницько-правової розбудови України.

1. Визначте хронологічні межі доби Української Центральної Ради. Коротко охарактеризуйте цей період.
2. Визначте хронологічні межі доби Гетьманату. Назвіть основні події даного періоду.
3. Визначте хронологічні межі доби Директорії. Які події цього періоду були визначальними?
4. Визначте хронологічні межі доби ЗУНР. Чому західно-українцям не вдалося зберегти державність?
5. Уважно розгляньте ілюстрації. Проаналізуйте й з'ясуйте, які кроки впродовж української революції зробили українці для побудови державності.

Коли в Україні у Києві було створено Українську Центральну Раду, ...
в Росії Тимчасовий уряд визнав право Польщі на незалежність.

internet

Перша відозва Української Центральної Ради (див. розділ VII):
<https://history.vn.ua/book/xrestomatia/>

Як починала Українська Центральна Рада: <https://www.youtube.com/watch?v=JXer2cdhLrY>

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і подій, пов'язані з ними:
 - **27 лютого 1917 р.** — повалено монархію в Російській імперії;
 - **2 березня 1917 р.** — утворено Тимчасовий уряд в Російській імперії;
 - **4 (17) березня 1917 р.** — утворено Українську Центральну Раду (УЦР);
 - **4 березня 1917–29 квітня 1918 рр.** — доба УЦР;
 - **29 квітня 1918–14 грудня 1918 р.** — доба Гетьманату;
 - **14 грудня 1918–листопад 1921 р.** — доба Директорії;
 - **листопада 1918–липень 1919 р.** — період Західноукраїнської Народної Республіки.
2. Поясніть значення понять: *Тимчасовий уряд, ради робітничих і солдатських депутатів, УЦР.*
3. Підготуйте повідомлення на тему: «Передумови та причини Української революції.»
4. Складіть історичну довідку на тему: «Періодизація Української революції»

Початок Української революції. Українська Центральна Рада.

- ✓ Які політичні партії існували в Наддніпрянській Україні на початку XX століття?
- ✓ Коли відбулася демократична революція в Росії?
- ✓ Що ви знаєте про Михайла Грушевського?

1. Формування програмних засад українських політичних партій у 1917 р.

Після того, як Тимчасовий уряд скасував обмеження на суспільно-політичну діяльність, розпочали легально працювати українські політичні партії, які представляли інтереси різних прошарків суспільства. Наймасовішою стала **Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР)**, членів якої називали українськими есерами. Серед її лідерів були **Всеволод Голубович, Микола Ковалевський, Олександр Севрюк**. Очолив партію **Михайло Грушевський**. Партія виступала за вирішення аграрного питання в інтересах селян та ліквідацію поміщицького землеволодіння. Численною і впливовою залишалась **Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП)** на чолі з **Симоном Петлюрою, Володимиром Винниченком та Ісааком Мазепою**, яка задекларувала у програмі захист інтересів робітників. Обидві політичні сили відстоювали автономію України у складі федеративної Росії та демократичний розвиток України із соціалістичною перспективою.

Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ), яка складалася головню з членів Товариства українських поступовців, виступала за економічні перетворення при збереженні приватної власності та формування відносин між Україною і Росією на федеративних засадах. Партію сформувала переважно інтелігенція, котра провадила національну-культурну діяльність. УПСФ мала найкращі з політичних партій фахові кадри. Очолював її **Сергій Єфремов**, а до її керівництва належали **Андрій Ніковський, Ілля Шраг та Олександр Лотоцький**.

Українська хліборобсько-демократична партія (УХДП), під орудою **В'ячеслава Липинського та Сергія і Володимира Шеметів** підтримувала приватну власність, розвиток фермерського господарства. У державотворенні відстоювала ідею політичної самостійності України. Утворення самостійної Української держави пропагувала **Українська Народна Партія (УНП)** перша українська політична партія, яка ще у 1902 р. проголосила боротьбу за незалежну Україну своєю метою. Реорганізувавшись у 1917 р. в Українську партію соціалістів-самостійників (УПСС), вона і надалі відстоювала самостійницькі ідеї. Серед її лідерів були відомі учасники національно-визвольних змагань **Опанас Андрієвський, Петро Болбочан, Олександр та Павло Макаренки, Іван Липа, Іван Луценко**.

1. Які партії відстоювали інтереси значної частини суспільства?
2. Яка політична сила сформувалася на основі ТУП?
3. Представники яких партій відстоювали ідею самостійності України?

Із програми Української партії соціалістів-революціонерів

«Українська партія соціалістів-революціонерів вважає, що до загальнолюдських

ідеалів ведуть національні шляхи, й свідомо стоїть в обороні національних цінностей усіх народів... У.П.С.Р. вважає необхідним підтверджувати перетворення Російської держави на федерацію територіально-національних автономних одиниць з забезпеченням в їх межах прав й інтересів нацменшин...»

1. Яку політичну мету ставила УПСР.?

Із програми Української соціал-демократичної робітничої партії

«...боротися проти національного гніту за рівні права всіх націй, за вільне існування і вільний розвиток, твердо обстоювати право націй на самовизначення, на такі політичні інституції, які забезпечували б їй вільний культурний і громадський розвиток...»

Із програми Української партії соціалістів-федералістів

«...б) повною волею вживати своєї мови у всіх приватних товариствах і школах; в) повною волею заснувати товариства культурні й об'єднуватись в національно-культурні спілки;... д) заснування казенних шкіл з наукою на рідній мові...»

1. Які ідеї були притаманні політичним партіям УПСФ та УСДРП: автономістські чи самостійницькі? Наведіть аргументи на підтвердження своєї думки.

Із програми Української партії самостійників-соціалістів

«Українська партія самостійників-соціалістів є партія працюючої маси українського народу... Українська партія самостійників-соціалістів визнає соціалістичний ідеал... В справі державній партія стоїть на ґрунті повної незалежності Української Народної Республіки.

В основу закону мусить бути покладена кінцева мета: націонал-соціалізація землі; націоналізувати землі, оселені народом українським, — значить зробити їх національною власністю всього народу українського. Кожний член української нації, що живе з землі, бере її тільки до уживання, скільки може обробити її власними руками, власноручно без наймита».

1. Інтереси яких суспільних груп виражала УПСС? Які ідеали відстоювала політична партія?

В'ячеслав Липинський про політичне майбутнє українського народу

«Українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою українську етнографічну масу, коли вона йде поруч з ідеєю суверенітету українського народу, коли вона кличе до повного національного визволення і на місто рабської служби чужим державним організаціям ставить змагання до створення власної держави».

1. У чому вбачав В. Липинський реалізацію української національної ідеї?

Із програми Української демократичної хліборобської партії

«...в найважливішій для нас справі земельній ми мислимо майбутню вільну хліборобську Україну як край високорозвиненого, інтенсивного фермерського господарства. Ми будемо йти до того, щоб зникли якнайшвидше пережити нашої національної неволі: величезні поміщицькі латифундії, котрі могли існувати при

дешевих робочих руках... (їхнє місце мали зайняти) хутори трудового українського селянства...

1. Яка галузь економіки мала забезпечити добробут української держави? Відповідь обґрунтуйте.

2. Утворення Української Центральної Ради. Михайло Грушевський.

Лютневі події у Росії спричинили початок української національної революції. Утворена 4 (17) березня 1917 р. у Києві **Українська Центрально Рада (УЦР)** стала представницьким органом українців. Вона поступово перетворилась у керівний осередок національної революції, фактично український парламент, який об'єднував представників українських політичних партій, культурно-освітніх, кооперативних, військових, студентських організацій, громад, гуртків, наукових товариств, православного духовенства, а також багатьох безпартійних прихильників українського національно-державного відродження. Очолив УЦР **Михайло Грушевський**, відомий історик, керівник українського національного руху з дореволюційного часу; заступниками обрали **Володимира Винниченка** та **Сергія Єфремова**. Серед членів УЦР переважала позиція щодо здобуття незалежності України еволюційним шляхом, початком якого мала стати федерація у складі Росії. Були окремі партійці, які виступали за негайне проголошення самостійної України. 19 березня 1917 р. у Києві пройшла 100-тисячна маніфестація під національними синьо-жовтими прапорами. Віче, яким вона завершилася, підтримало резолюції, підготовлені УЦР, насамперед про **автономію України**.

Будинок Української Центральної Ради

Основну роль у розробленні програмних засад УЦР відігравав **М. Грушевський**. У публіцистичних брошурах «Вільна Україна», «Хто такі українці і чого вони хочуть», опублікованих у 1917 р., головною метою боротьби він вважав **вимогу національно-територіальної автономії для України і перебудови Російської держави на федеративну демократичну республіку**. Під національно-територіальною автономією історик розумів територіальне об'єднання всіх етнічних українських земель, організоване на засадах широкого демократичного громадського самоврядування, котре самостійно вирішуватиме економічні, культурні, політичні справи, утримуватиме своє військо, розпоряджа-

Учасники офіційних делегацій сходяться до зали засідань конгресу.

тиметься своїми доходами, землями, природними багатствами, матиме власні законодавство, адміністрацію і суд. Тобто автономна Україна повинна володіти усіма атрибутами державності. Федерацію Михайло Грушевський бачив як об'єднання в одній союзній державі кількох національних територій.

Остаточно сформував програму УЦР і завершив її організацію **Всеукраїнський національний конгрес**, який відбувся у Києві **6–8 (19–21) квітня 1917 р.** У ньому взяли участь близько 900 делегатів від різних політичних партій і громадських організацій за присутності представників не лише Наддніпрянщини, а й Галичини, Буковини, Холмщини, Кубані, Москви, Петрограда. Вся попередня українська історія не знала подібних форумів. Першочерговим рішенням конгрес визначив **боротьбу за національно-територіальну автономію України**. Був обраний новий склад УЦР. Всеукраїнський національний конгрес легітимізував діяльність УЦР як представницького органу українців, стимулював розгортання українського руху, надав йому організаційних форм, усталив стратегічні завдання.

1. Який політичний курс обрала УЦР? Чому?
2. Що вкладав у поняття національно-територіальна автономія М. Грушевський?
3. Коли відбувся Всеукраїнський національний конгрес? Які рішення були на ньому прийняті?

Михайло Грушевський (1866–1934)

Народився в м. Холмі (нині м. Хелм, Польща)

Освіта: закінчив історико-філологічний факультет Київського університету.

У 1917 р. повернувся із чотирирічного заслання у Сибірску, Казані, Москві до Києва. Того ж року обраний головою УЦР, став творцем молоді Української держави у ХХ ст. Співатор чотирьох українських універсалів. У брошурі «Якої ми хочемо автономії та федерації» обґрунтував власне бачення національно-територіальної автономії: як об'єднання всіх етнічних земель зі всіма державними атрибутами. У статті «Тимчасовий український уряд» стисло виклав історію створення УЦР. У період Гетьманату М. Грушевський перебував у Києві на нелегальному становищі. В лютому 1919 р. жив у Кам'янці-Подільську, де редагував газету «Голос Поділля» та писав «Історію України для трудової школи». У березні 1919 р. емігрував, працював в Українському соціологічному інституті у Відні, пишучи «Історію української літератури». В 1924 р. повернувся до Києва, де завершував десяти томну «Історію України». Обраний дійсним членом Всеукраїнської академії наук. У 1930-х р., під час комуністичних репресій проти української інтелігенції, був звинувачений в антирадянській діяльності та заарештований. Згодом М. Грушевського відпустили під домашній арешт, виславши з України до Москви. Помер у 1934 р. в Кисловодську.

«...Весь той тяжкий і небезпечний шлях до повного тріумфу наших демократичних і соціальних завдань Українська народна Республіка мусить пройти самотійно, як незалежна держава...»

3. Українізація армії. Вільне козацтво.

Національне піднесення навесні 1917 р. охопило солдатські маси. В їхньому середовищі зростало прагнення до формування національних військових частин. Ініціатива створення перших українських військових підрозділів належала **самостійникам**. Вони приділяли значну увагу роботі в армії, вважаючи неможливим будівництво національної держави без національної армії. У **березні 1917 р.** за пропозицією одного з лідерів самостійників **Миколи Міхновського** військові українці у Києві заснували **Український військовий клуб імені Павла Полуботка**. У **травні 1917 р.** із солдатів-українців, котрі квартирувались у Києві, полуботківці утворили **І-й Український полк імені Богдана Хмельницького**. Його формування відбувалося за штатами частини російської армії, хоча були деякі відмінності. Зокрема, підрозділи полку носили назви одиниць козацької армії XVII–XVIII ст.: батальйон називався куренем, рота — сотнею, відділ — чотою. Мова внутрішнього діловодства й команд була українською. Вояки одягали російську форму, але з українськими національними відзнаками. Офіцерські погони прикрашали вензеля з ініціалами гетьмана Богдана Хмельницького. Полк мав і власний прапор — малиновий стяг з портретом Б. Хмельницького, який вишили черниці Фролівського монастиря. До середини травня 1917 р. полк налічував понад 3 тис. вояків. Офіційний указ про його створення підписав військовий міністр Тимчасового уряду Олександр Керенський 25 травня 1917 р.

Однак діяльність групи М. Міхновського не знайшла підтримки серед провідних українських політичних діячів. УЦР у перші тижні свого існування була заклопотана тільки політичними питаннями й не бажала через організацію українського полку загострювати відносини з Тимчасовим урядом. Окрім того, політичні сили в українському таборі мало цікавилися військовими справами. Все ж таки, намагаючись контролювати процес українізації армії, УЦР скликала **І Всеукраїнський військовий з'їзд**, який працював у Києві **5–8 (18–21) травня**. Він ухвалив рішення про «націоналізацію армії на національно-територіальному принципі» та утворив **Генеральний український військовий комітет** на чолі зі **Симоном Петлюрою**, який мав узгоджувати свої дії щодо формування українських підрозділів із російським Генеральним штабом.

Водночас українізація започатковувалася на флоті, який на Чорному морі на 75 % був укомплектований із жителів України. Згодом на більшості суден Чорноморського флоту діяли українські корабельні ради. У квітні 1917 р. розпочалося формування загонів **вільного козацтва** — найперше у **Звенигородському повіті на Київщині**. Основою організації Вільного козацтва стала сотня, котру

Прапор 1-го Українського козацького полку ім. Б. Хмельницького, лицьовий бік.
Травень 1917 р.

набирали з громадян одного села чи міста не молодших за 18 років, і вона не мала чітко означеної кількості. Сотні волості формувалися в курінь, курені — в полки, а полки губернії об'єднувалися в Кіш. Вільнокозацький рух став загальноукраїнським, поширившись на Київщину, Волинь, Херсонщину, Катеринославщину та інші регіони.

1. Які національні військові формування були створені навесні 1917 р.?
2. Чому УЦР не підтримала ідею створення українського війська?
3. Де вперше сформовано загони вільного козацтва? Чи набув цей рух поширення?

«Мовою джерела. Із постанови козацького з'їзду на Звенигородщині.

Закладаючи за стародавнім звичаєм пращурів-запорожців перші підвалини організованої збройної сили української демократії, поставити собі найпершим завданням, щоб Вільне козацтво стало військом народу, а не пануючих класів, до якої б нації ці класи не належали».

1. Із якою метою було створено загони Вільного козацтва?

Коли в Україні у Києві відбувся Всеукраїнський національний конгрес, **США** вступили у Першу світову війну.

Тема практичної роботи: «Автономісти і самостійники: порівняльний аналіз програмних документів українських політичних партій.»

Опрацюйте цитати з писемних джерел, що є у параграфі. Дайте письмові відповіді на запитання: 1) які політичні організації відстоювали автономістські ідеї? 2) які політичні партії планували здобути для України незалежність? 3) автономістські чи самостійницькі ідеї переважали в політичних організаціях? Чому?

internet

Архів творів М. Грушевського, <http://hrushevsky.nbu.gov.ua>.

Формування перших військових частин в період

Української національної революції: http://vlp.com.ua/files/12_7.pdf. **Фільм. Вільне козацтво - 1** (<https://www.youtube.com/watch?v=qmRH9x3joL0>)

Підсумуйте свої знання

1. Запам'ятайте дати і подій, пов'язані з ними:
 - **19 березня 1917 р.** — пройшла сотисячна демонстрація в Києві.
 - **березень 1917 р.** — утворено Українського військовий клуб ім. П. Полуботка.
 - **6–8 (19–21) квітня 1917 р.** — відбувся Всеукраїнський національний конгрес.
 - **5–8 травня 1917 р.** — відбувся I Всеукраїнський військовий з'їзд у Києві.
 - **травень 1917 р.** — утворено II-й Український полк імені Б. Хмельницького.
2. Поясніть значення понять: *автономісти, самостійники, національно-територіальна автономія*
3. Підготуйте історичну довідку на тему: «Причини та передумови створення українських військових формувань»
4. Заповніть таблицю: «Українські політичні партії у 1917 році»

Назва партії	Лідери	Програмні положення

Події Української революції весни–літа 1917 р.

- ✓ Які всенародні зібрання підтримали ідею проголошення автономії України?
- ✓ Коли і за яких обставин було створено УЦР?
- ✓ Як відбувалася українізація армії?

1. Події Української революції весни–літа 1917 р.

Стосунки між Українською Центральною Радою (УЦР) та Тимчасовим урядом були неоднозначними. На початку березня 1917 р. російські політичні сили ставилися до УЦР, як і загалом до українського національного руху, без особливого зацікавлення. Однак перед Всеукраїнським національним конгресом і особливо після його проведення не пропускали нагоди вдатися до випаду проти них. Прохолодне ставлення Тимчасового уряду й активізація російського націоналізму в Україні, передусім чорносотенців, не створювали умов для переговорного процесу. Відтак до I Всеукраїнського військового з'їзду УЦР залишалася нерішучою у її стосунках із Тимчасовим урядом. Натомість у рішеннях з'їзду йшлося про негайну вимогу проголосити національно-територіальну автономію України.

16 травня для переговорів із Тимчасовим урядом щодо визначення статусу України у Петроград прибула делегація УЦР на чолі з **В. Винниченком та С. Єфремовим**. Делегація домагалася українізації війська, адміністрації, шкільництва. Проте **головним її завданням було добитися визнання автономії України**. Не порозумівшись із Тимчасовим урядом і Петроградською радою робітничих депутатів, українська делегація наприкінці травня повернулася до Києва. Однак ця поїздка створила умови для переходу в наступ. Унаслідок невдалих переговорів у Петрограді в Україні поживавився національний рух, основною вимогою якого стало проголошення автономії. Особливо активно її підтримав II Всеукраїнський військовий з'їзд, делегати якого вимагали проголошення автономії без згоди Тимчасового уряду. Відтак УЦР розпочала підготовку законодавчого акта, що узаконив би автономію України. **10(23) червня 1917 р.** УЦР оприлюднила Універсал «**До українського народу на Україні і поза Україною суцього**», названий згодом **Першим Універсалом**. Його зачитав на II Всеукраїнському військовому з'їзді В. Винниченко. Універсалом було проголошено **автономію України у складі Російської держави**. Задекларовано зокрема, що УЦР буде «творити новий лад вільної автономної

Проголошення I-го Універсалу; м. Київ, Софіївська площа.

України». Їй надали функції вищого державного органу влади до скликання Всенародних українських зборів. Населення закликали до формування підпорядкованих УЦР осередків на місцях, у яких могли брати участь представники усіх національностей. Ішлося також про створення української державної скарбниці та розроблення закону про землю, за яким право порядкувати землю належало б тільки народів України. Універсал УЦР став провісником неминучої децентралізації Росії в разі її перетворення на демократичну державу.

1. Як російські політичні сили, й Тимчасовий уряд зокрема, ставилися до УЦР?
2. Як невдалі переговори у Петрограді сприяли поживавленню національного руху в Україні?
3. Коли був оприлюднений I Універсал. Що він проголошував?

Учасник переговорів у Петрограді, один із лідерів УПСР, Микола Ковалевський

«Наша екскурсія до Петрограда упевнила нас у тому, що новий демократичний режим у Росії не матиме життя. ...Баланс петроградських переговорів виявився цілком негативним. Треба було йти революційним шляхом, шляхом доконаних фактів. І цим шляхом Українська Центральна Рада після деяких вагань пішла.

1. Чому учасник подій вважав, що «демократичний режим у Росії не матиме життя»?

Мовою джерела. I Універсал Української Центральної Ради

«Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду!

Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей Української Землі...

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на свої землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори....

Ми гадали, що Центральне Російське Правительство простягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашої землі. Але Тимчасове Російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одпіхнуло простягнену руку українського народу... І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до всього нашого народу і оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи. Од сього часу кожне село, кожна волость, кожна управа повітова чи земська, яка стоїть за інтереси Українського Народу, повинна мати найтісніші організаційні зносини з Центральною Радою... Центральна Рада покладає надію, що народи неукраїнські, що живуть на нашій землі, також дбатимуть про лад та спокій в нашім краю, і в сей тяжкий час

вседержавного безладдя дружно, одностайно з нами стануть до праці коло організації автономної України... І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим громадянам сел і городів, всім українським громадським управам і установам з 1-го числа місяця липня (іюля) накласти на людину особливий податок на рідну справу і точно, негайно, регулярно пересилати його в скарбницю Української Центральної Ради».

1. Поясніть за допомогою цитат з документу поняття «автономія».
2. Назвіть орган влади, що мав визначати майбутнє українського народу.
3. Виокремте у поданому документі ознаки українського державотворення.

2. Генеральний секретаріат. Володимир Винниченко. II Універсал УЦР.

Бажаючи довести, що задекларовані I Універсалом положення не були пустопорожніми, УЦР утворив **15 (28) червня** перший національний уряд – **Генеральний секретаріат**, який очолив **В. Винниченко**. Проголошення Універсалу, створення Генерального секретаріату й активна підтримка цих актів з боку широких верств народу та й армії, справили враження і на Тимчасовий уряд, і на російську демократію. 29 червня до Києва прибула делегація Тимчасового уряду — Олександр Керенський, Михайло Терещенко, Іраклій Церетелі — для переговорів із УЦР. Результатом переговорів стало оприлюднення **3 (16) липня 1917 р. II Універсалу**.

Члени Генерального секретаріату УЦР

Цей акт проголосив взаємне визнання Тимчасового уряду Російської республіки та Української Центральної Ради. Тимчасовий уряд вважав Генеральний секретаріат «найвищим крайовим органом управління на Україні». Його склад затверджував Тимчасовий уряд, а УЦР поповнилася представниками різних етнічних груп. Рада зобов'язалася відмовитися від самочинного проголошення автономії України до встановлення автономного устрою України Всеросійськими Установчими зборами. Українізація війська мала відбуватися під контролем російського командування. Відтак II Універсал став **Універсалом компромісу**.

Однак він викликав незадоволення серед частини політичних сил як у Росії, так і в Україні. Зокрема, II Універсал спричинив відставку кількох міністрів Тимчасового уряду, незадоволених поступками українцям. Це започаткувало загальну політичну кризу в Росії. Нею намагалися скористатися більшовики і підняти повстання у Петрограді. Однак їхня спроба виявилася невдалою. Був сформований новий склад Тимчасового уряду, котрий очолив О. Керенський. Не знайшли одностайного схвалення положення II Універсалу і серед українського політикуму. Особливо гостро

його критикували самостійники. Дізнавшись про поступки УЦР щодо автономії України на користь Тимчасового уряду, вони вирішили втрутитись у справу. У ніч з **4 на 5 липня** самостійники очолили збройний виступ, основу якого становили «полуботківці». Підійшовши до приміщення, де засідала УЦР, вони намагалися змусити її проголосити автономію України. Однак УЦР видала указ про придушення виступу. Його учасників роззброїли підрозділи Київського військового округу. Більшість керівників повстання відправили на фронт, зокрема тодішній лідер самостійників М. Міхновський опинився на Румунському фронті.

1. Коли було створено перший національний уряд? Хто його очолив?
2. Коли було оприлюднено II Універсал? Чому його називають «Універсалом компромісу»?
3. Які наслідки прийняття II Універсалу в Україні та у Росії?

Мовою джерела. II Універсал Української Центральної Ради

«Громадяне землі Української!

Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне Правительство має вжити в справі Управління на Україні до Учредительного Зібрання. Временне правительство, стоячи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначіння і відносячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання, — простягає руку представникам Української демократії — Центральній Раді, — і закликає, в згоді з ним, творити нове життя України на добро всієї революційної Росії.

Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти Україну од Росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо всіх Громадян України:

Українська Центральна Рада, обрана Українським народом через його революційні організації, незабаром поповниться на справедливих основах представниками інших народів, що живуть на Україні, від їх революційних організацій, і тоді стане тим єдиним найвищим органом революційної демократії України, який буде представляти інтереси всієї людності нашого краю.

Поповнена Центральна Рада виділить наново з свого складу окремий відповідальний перед нею орган — Генеральний секретаріат, — що буде представлений на затвердження Временного Правительства, яко носитель найвищої краєвої влади Временного Правительства на Україні... В згоді з іншими національностями України і працюючи в справах державного управління, як орган Временного Правительства, Генеральний секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією.

Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада в згоді з національними меншостями України підготує проект законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання».

1. Визначте політичний статус ЦР та Генерального секретаріату згідно з II Універсалом.
2. Що стало для ЦР визначальним при прийнятті II Універсалу?

Володимир Винниченко (1880–1951)

Народився в с. Веселий Кут на Херсонщині (нині с. Григор'ївка Кіровоградської області)

Освіта: юридичний факультет Київського університету.

Видатний письменник, драматург, публіцист. Брав участь в організації та діяльності РУП, УСДРП. У період Української революції — заступник голови УЦР. Керівник делегації, яка у травні 1917 р. передала Тимчасовому уряду вимоги ЦР про надання Україні автономії. Автор Універсалів, перший голова Генерального Секретаріату. Засудив гетьманський переворот, очолив Український національний союз — опозицію до гетьмана П. Скоропадського. З листопада 1918 р. до початку лютого 1919 р. очолював Директорію УНР. Емігрував. У Відні створив закордонну групу Української комуністичної партії. Написав тритомник «Відродження нації», у якому проаналізував події в Україні 1917–1919 рр., спогади «Революція в небезпеці», романи «На той бік», «Сонячна машина» та інші. У період «українізації» був одним із найпопулярніших письменників в Україні. У 1933 р. написав відкритого листа до політбюро ЦК КП(б)У, в якому звинуватив Й. Сталіна та його прибічників у репресивній політиці. Помер 1951 р. у Франції.

«Всяка державна будова тільки тоді може бути непохитною, коли в її основу покладено не примус, а добру волю її складових частин...»

3. Політична ситуація в Україні у липні–серпні 1917 р.

Після досягнення угоди з Тимчасовим урядом УЦР, ретельно дотримуючись узятих зобов'язань, почала втілювати здобуті права. Насамперед вона порозумілася із неукраїнською революційною демократією. Представники різних національностей узяли участь у роботі УЦР. Михайло Грушевський привітав їх як товаришів-співробітників і висловив сподівання, що спільна співпраця українців із росіянами, поляками, євреями «виведе Україну на шлях розквіту та повної згоди».

Водночас новий склад Тимчасового уряду вирішив обмежити повноваження УЦР, практично порушивши домовленості, зафіксовані у II Універсалі. **4 (17) серпня 1917 р.** він оприлюднив **«Тимчасову інструкцію Генеральному секретаріатові Тимчасового уряду на Україні»**, що фактично перекреслювала попередню угоду. УЦР згадана в цій інструкції побіжно, наче й не було переговорів із нею у Києві. Генеральний секретаріат перетворено на місцевий орган Тимчасового уряду, тобто ординарний адміністративний апарат, який майже не відрізнявся від губернського правління. Правочинність Генерального секретаріату поширювалася лише на п'ять губерній: **Волинську, Київську, Подільську, Полтавську і частково Чернігівську**. Була обмежена його компетенція. З неї вилучено військові, продовольчі питання, юстицію, пошту і телеграф, шляхи сполучення. Опублікування «Тимчасової інструкції» викликало негативну реакцію в Україні. Однак з огляду на політичну

ситуацію, УЦР, після дводенного обговорення, прийняла документ більшістю голосів. Проте політика Тимчасового уряду не сприяла стабілізації ситуації в державі. Наростання економічного безладу, загострення політичної боротьби і невдачі на фронтах значно активізували крайні політичні елементи. Праві сили спробували розв'язати кризу силовими методами.

Маніфестація в Києві, Літо 1917 р.

Верхівка армійського генералітету на чолі з верховним головнокомандувачем Лавром Корніловим очолила заколот. **26 серпня 1917 р.** Л. Корнілов надіслав у військове міністерство телеграму з вимогою передати йому владу, погрожуючи наступом на Петроград. Однак армія за генералами-заколотниками не пішла. Був заарештований, зокрема, командувач Південно-Західного фронту Антон Денікін. Серед політичних сил і населення України заколотники також не мали підтримки через загрозу завоюванням революції та перспективи встановлення генеральської диктатури. У Києві з початком заколоту було створено за участю представників різних партій **Комітет охорони революції**, до якого ввійшли представники Генерального секретаріату, голови виконавчих комітетів рад робітничих і солдатських депутатів, командувач військ Київського військового округу, начальник міліції, представники профспілок та лівих політичних партій. Комітет охорони революції безпосередньо керував організацією відсічі контрреволюційним силам. **30 серпня 1917 р.** заколот був придушений. Проте ситуація на осінь 1917 р. залишалася напруженою. Більшість нагальних потреб суспільства чинна влада Росії не вирішувала, що сприяло посиленню у радах позицій більшовиків, які пропагували ідеї соціальної рівності та постулювали гасла, які позитивно сприймало населення: припинення війни, передачі влади радам, тощо. Більшовики були єдиною партією, яка мала військові загони — Червону гвардію. Її чисельність у жовтні 1917 р. становила в Україні 15 тис. осіб, зокрема у Києві — 3 тис.

1. Які умови II Універсалу були втілені у життя відразу?
2. Стисло охарактеризуйте зміст «Тимчасової інструкції...».
3. Охарактеризуйте причини і наслідки корніловського заколоту.